

Současný český jazyk

Distanční studijní text

Eva Höflerová, Monika Horsáková

Opava 2021

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

Obor: Audiovizuální tvorba

Klíčová slova:

Jazyk, řeč, znak; čeština mezi světovými jazyky;

roviny jazykového projevu: rovina zvuková, obsahu, záměru;

zvukové prostředky řeči, mluvnické kategorie vyššího a nižšího řádu;

syntax psaného i mluveného textu, komunikační funkce výpovědi

text a jeho vlastnosti, koherence a koheze textu, vertikální a horizontální členění textu

funkce textu, slohové postupy a útvary.

Anotace:

Studijní text slouží především studentům bakalářského studia oboru Audiovizuální tvorba v předmětu Současný český jazyk.

Přibližuje základní poznatky o jazyce a řeči tak, aby se klíčová sdělení snadno stala znalostmi a dovednostmi.

V teorii je důraz položen na ty oblasti práce s mluveným a psaným textem, které jsou obsaženy v profilu absolventa tohoto oboru.

Studijní text obsahuje úkoly, včetně řešených úloh.

V systému Moodle jsou pak připojeny další úkoly a testy.

Autor:

Doc. PhDr. Eva Höflerová, Ph.D.
Mgr. Monika Horsáková

OBSAH

ÚVODEM.....	6
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	7
1 JAZYK JAKO SYSTÉM.....	8
1.1 Jazyk a řeč	8
1.2 Jazyk jako znakový systém	9
1.2.1 Vlastnosti jazykového znaku	9
1.2.2 Struktura znaku	10
1.2.3 Typy znaků.....	12
1.3 Systém a struktura	12
1.4 Klasifikace jazyků	12
1.4.1 Hlediska klasifikace jazyků	12
2 SOUČASNÁ ČEŠTINA – STRATIFIKACE A DIFERENCIACE.....	16
2.1 Útvary češtiny – přehled	16
2.1.1 Spisovná čeština.....	16
2.1.2 Nespisovná čeština.....	17
2.2 Vývojové tendence v komunikaci současnou češtinou.....	18
2.3 Příručky o současné češtině.....	19
3 ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA A ŘEČI – SYSTÉM HLÁSEK.....	22
3.1 Disciplíny studující zvukovou stránku jazyka a řeči.....	23
3.1.1 Fonetika.....	23
3.2 Klasifikace hlásek	24
3.3 Fonetická transkripce	28
4 ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA – SOUVISLÁ ŘEČ.....	30
4.1 Souhlásky v proudu řeči.....	30
4.1.1 Artikulační asimilace	31
4.1.2 Znělostní asimilace	31
4.1.3 Takt (fonetické slovo).....	32
4.1.4 Suprasegmentální prostředky souvislé řeči.....	34
5 MORFOLOGIE SOUČASNÉ ČEŠTINY	36
5.1 Charakteristika soustavy slovních druhů.....	37

5.2	Uplatnění slovních druhů v textech.....	38
5.3	Slovnědruhové transpozice	39
5.3.1	TYPY SLOVNĚDRUHOVÝCH TRANSPOZICÍ.....	39
6	GRAMATICKÉ KATEGORIE NIŽŠÍHO ŘÁDU	41
6.1	Kategorie jmenné	41
6.1.1	Pád (casus)	42
6.1.2	Číslo (numerus).....	42
6.1.3	Jmenný rod (genus).....	44
6.2	Mluvnické kategorie sloves.....	46
6.2.1	Osoba (persona)	47
6.2.2	Číslo (numerus).....	48
6.2.3	Způsob (modus)	49
6.3	Čas (tempus).....	52
6.4	Rod slovesný (genus verbi).....	52
6.4.1	Formální prostředky k vyjádření trpného rodu (pasiva):	54
6.5	Vid (aspekt, aspectus)	55
7	ZÁKLADNÍ POZNATKY O ČESKÉ SYNTAXI	57
7.1	SYNTAKTICKÉ VZTAHY	58
7.1.1	Koordinace	58
7.1.2	Dominace	59
7.1.3	Významové poměry	60
7.2	Větný ekvivalent	61
8	KOMUNIKAČNÍ FUNKCE V AKTUÁLNÍCH MLUVENÝCH A PSANÝCH TEXTECH	64
8.1	Průběh komunikace	64
8.2	Typy komunikačních funkcí.....	66
8.3	Výpovědní forma.....	66
8.4	Vztah slovesných kategorií a vlastností „věty“ k typu výpovědi.....	67
9	TEXT A JEHO ZÁKLADNÍ VLASTNOSTI	69
9.1	Vznik textu	69
9.1.1	Fáze vzniku textu	69
9.2	Vlastnosti textu.....	70
9.2.1	Intencionalita.....	70
9.2.2	Koherence	70

9.2.3	Koheze	71
9.3	Hypertext.....	72
10	TYP ČINNOSTI JAKO FAKTOR DETERMINUJÍCÍ STYLOVOU OBLAST.....	74
10.1	Tzv. „funkční styly“	74
10.2	Faktory konstituující text.....	75
11	SLOHOVÉ POSTUPY A ÚTVARY – JEJICH UPLATNĚNÍ V TEXTECH STYLOVÝCH OBLASTÍ	79
11.1	Zastoupení slohových postupů a útvarů v textech.....	79
11.2	Vlastnosti slohových postupů.....	80
11.2.1	Informační postup	80
11.2.2	Vyprávěcí postup	80
11.2.3	Popisný postup	81
11.2.4	Výkladový postup.....	81
11.2.5	Úvahový postup	81
11.3	Slohové útvary	82
12	ŘEŠENÉ ÚLOHY	84
13	PŘÍLOHY	91
13.1	Slovní druhy	91
13.2	Zájmeno <i>jenž</i>	92
13.3	Zájmeno <i>týž/tentýž</i>	93
13.4	Duálové tvary číslovek <i>dva, oba</i>	94
13.5	Slova s duálovým skloňováním.....	94
13.6	Skloňování kombinovaných číslovkových výrazů	95
13.7	Některé jazykové jevy komunikátů s rysy mluvenosti (spontánnosti) – mluvenostní syntax	96
	SHRNUTÍ STUDIJNÍHO TEXTU.....	98
	LITERATURA	99
	PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	100

ÚVODEM

Vážení studenti,

učební text, který otvíráte, bude Vaší oporou při studiu předmětu Současný český jazyk.

Kapitoly nejsou mechanickým repetitoriem poznatků z nižších typů škol s přídavkem obtížnějších jevů. Témata, zařazená do programu „češtiny“ v uměleckém oboru sledují důležitý cíl: vědomě použít znakové prostředky k tvorbě. Náš učební text Vás seznámí se základním dorozumívacím prostředkem – řečí. Ta se realizuje pomocí jazykových znaků.

Všechno, co student či absolvent Vašeho oboru vytváří, je TEXT, který směřuje od autora k adresátovi. Výrazové prostředky (verbální a množství prostředků neverbálních) se střídají nebo prolínají. Tvůrce by ale měl mít na paměti, že jeho „text“, ať má jakoukoliv podobu, je především sdělení záměru, plní nějakou (promyšlenou) funkci – a hlavně měl by být přijat, vnímán a s jistou mírou porozumění akceptován. Tyto obecné komunikační zásady jsou stručně vyloženy a popsány v kapitolách...

Pokud je text verbální, je ukázkou mistrovství tvůrce, když umí vybírat ze všeho výraziva a všech forem, které mu jazyk nabízí. Když ovládá „několik češtin“, jimiž dokáže charakterizovat postavy a prostředí svých uměleckých počinů. Z množství účinných forem jsou upřednostněny ty, které se skutečně na výsledném tvaru textu výrazně podílejí.

Pochopit jazyk jako mistrný nástroj pomohou nejen kapitoly o konkrétních mluvnických jevech, ale i úvodní části z obecné jazykovědy – je třeba uvědomit si, proč a jak vzniká potřeba pojmenovat věci a jevy a jak je realizována.

Text má strukturu učebního textu rozšířenou o prvky obvyklé pro studenty distančního vzdělávání. Na začátku kapitoly jste stručným textem připraveni na následující obsah, vodítkem jsou skupiny klíčových slov. Výklad je přerušován příklady vysvětlujícími podstatu probíraného jevu. Na konci každé kapitoly je shrnutí a úloha, jejíž řešení naleznete v závěrečné části tohoto učebního textu.

Na tutoriálech budou podaná témata procvičována na dalších ukázkách. Soubor jednoduchých testových úloh je připraven v systému Moodle.

Hodně zdu a radost z nových poznatků přejí autorky.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Text studijní opory Současný český jazyk je osnovou pro základní poučení

- o jazyce jako systému
- o řeči jako základním dorozumívacím prostředku.

Kapitoly sledují program předmětu, jak je stanoven sylabem příslušného studijního oboru (Bc. Audiovizuální tvorba)

Po úvodních dvou kapitolách, které seznamují s obecnými pojmy o jazykovém systému a o „vnějších vlastnostech současné češtiny, tedy o její různosti, je student veden jednotlivými lingvistickými disciplínami od fonetiky a fonologie po stylistiku.

Výklady o vybraných částech lingvistického systému jsou vedeny s cílem představit řeč (a jazyk) jako systém provázaných jednotek, jejichž hlavním znakem je funkce a význam.

Důraz je kladen na zvukovou stránku jazyka. Ve shodě s plánem učiva v předmětu jí jsou věnovány tři kapitoly textu.

Tvarová rozmanitost českých slovních tvarů není centrem výkladů, obtížnější jevy jsou uvedeny v části Přílohy. Důraz je však kladen na vliv gramatických kategorií (zejména slovesného času a způsobu) na charakter výpovědi a na syntaktickou stránku psaného a mluveného textu.

Text je vybaven několika úkoly různého typu, každá kapitola obsahuje řešený úkol. V systému Moodle se pak nacházejí další otázky a úkoly.

1 JAZYK JAKO SYSTÉM

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Prvním úkolem textu této kapitoly je osvětlit vztahy pojmů jazyk a řeč a vyložit, proč je nutno chápat jazykový jev jako znak (především pak jeho konvencionalizovanost, závaznost) – a s výhodou toho využít ve své tvorbě.

Druhým cílem výkladů této kapitoly je poučení o češtině mezi ostatními jazyky světa. To, že je čeština slovanským jazykem, je nejen obrazem historie, ale i součástí historicko-kulturní charakteristiky jazykového společenství češtinu užívajícího.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Jazyk – langue, parole, language, řeč, jazykový systém, struktura systému, označující, označované, proces vzniku znaku, typy znaků, arbitrárnost, konvence.

Typologie jazyků, jazyky slovanské, čeština mezi jazyky slovanskými.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je získat základní orientaci v základních jazykovědných pojmech, pochopit rozdíly mezi jazykem jako abstraktním systémem jazykových znaků a řečí jako jeho realizací a zorientovat se v klasifikaci jazyků.

1.1 Jazyk a řeč

Pojmy jazyk a řeč jsou často užívány synonymně. Je ale mezi nimi významný rozdíl. Naučit se v souvislosti s dorozumíváním mezi lidmi myslet v těchto dvou pojmech významově oddělených pomůže pochopit mnohé nejasnosti z oblasti mluvené i psané komunikace.

Jazyk (langue¹, čti lánɡ)

Pojmem jazyk se rozumí abstraktní systém lexikálních a gramatických znaků, který existuje ve společenském vědomí a který určitá společnost (rod, kmen, národnost, národ) používá jako dohodnutý prostředek myšlení a dorozumívání.

Řeč (podle Saussura parole, čti parol)

---

¹ Termíny langue, parole a language jsou termíny zakladatele lingvistického strukturalismu Ferdinanda de Saussura

Pojmem řeč se označuje konkrétní realizace tohoto abstraktního jazykového systému v reálném dorozumívacím aktu, v konkrétním řečovém projevu. Výsledkem této realizace je konkrétní jazykový text mluvený nebo psaný.

Řeč v širším slova smyslu (podle Saussura **language**, čti langáž) – fyzicko-psychická schopnost člověka používat jazykový systém při produkci řeči.

Funkce jazyka

- **dorozumívací:** základní funkce
- **estetická:** při uměleckém zpracování
- **mentální:** souvisí s myšlením, jazyk je nástroj myšlení, nástroj vyjadřování myšlenek slovy, myšlení je vázáno na jazyk a naopak
- **expresivní (výrazová):** k vyjadřování citů, přání, emocionální funkce řeči – projevuje se tzv. modulačními (prozodickými) faktory – přízvuk, intonace, melodie, pauzy, tempo.

1.2 Jazyk jako znakový systém

Jazyk je systém znaků, které slouží k dorozumění mezi členy určitého společenství. Komunikace mezi lidmi je formálně různorodá, odpovídá potřebám konkrétního jazykového společenství (množství jazyků, dialektů, sociolektů...).

Tzv. kulturní jazyk má dvě podoby – psanou a mluvenou.

Jazyk je systém znaků. Věda, která se zkoumáním znaků zabývá, se nazývá **sémiotika**. Znak je hmotná entita, která nemá smysl sama v sobě, sama pro sebe, ale jejím smyslem a funkcí je zastupovat a označovat jiné entity – hmotné i nehmotné.

Užitím znaku se předává informace – znak tedy souvisí s významem (obsahem) věci a jevů, ale nekryje se s nimi.

1.2.1 VLASTNOSTI JAZYKOVÉHO ZNAKU

Arbitrárnost: Mezi znakem (formou) a věcí (entitou hmotnou či nehmotnou) není žádná souvislost (např. dveře se v různých jazycích nazývají různými slovy, žádná jejich vlastnost tak jejich pojmenování nepředurčuje).

Závaznost: Něco jiného je ovšem celospolečenská tradiční, konvenční platnost zavedeného pojmenování v daném jazyce, která nutí i nové mluvčí, aby toto pojmenování zvykově užívali.

Lineárnost: Znak má pevný tvar, rozsah a lineární, jednorozměrnou podobu; má tedy začátek a konec.

Duálnost: Znak je výsledkem dvojí artikulace (organizace, členění) jazyka. V prvním členění jde o organizaci na znaky, v druhém o další členění na neznaky, tzv. figury, které svou kombinací znaky teprve vytvářejí. Např. v prvním členění můžete mluvu rozdělit na slova (znaky), morfémy (znaky) a ty ještě můžete rozdělit na fonémy (figury).

Sémantičnost (funkčnost): Znak není samoučelný, váže se vždy k významu – v jazyce tedy nejsou slova bez významu.

Přenosnost v čase a prostoru: Znakové sdělení lze např. adresovat do budoucnosti nebo vzdálenému příjemci.

Kulturní přenosnost: Znaky jsou naučitelné, mohou se předávat jako součást kultury z generace na generaci.

Neproměnlivost, stabilita (relativní): – Znaky jsou ustálené, a mohou tak hrát základní roli v komunikaci, pro její účastníky musejí být stejné.

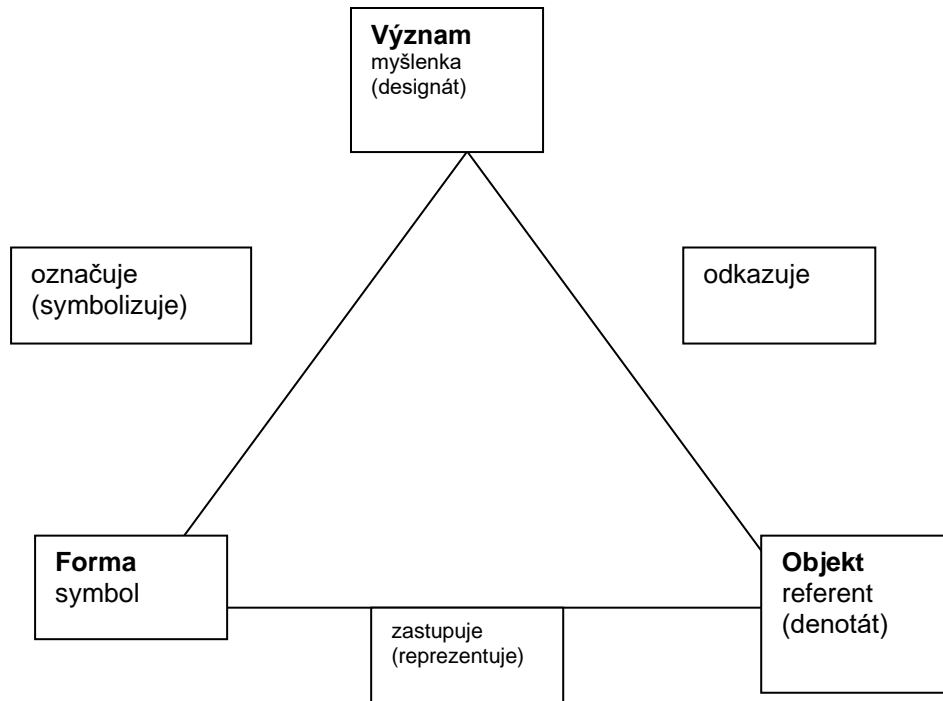
Negativnost a diferencnost (protikladovost): Žádný znak není nikdy izolovaný, vždy stojí na systémových vztazích (protikladech) k jiným. Je tedy negativně vymezen tím, že s jinými není shodný, popř. pozitivně tím, jak se od nich liší.

Prevarikace: Znakem lze úmyslně i neúmyslně klamat, vytvářet hříčky, dvojsmysly.

1.2.2 STRUKTURA ZNAKU

Struktura znaku se obvykle vyjadřuje sémiotickým trojúhelníkem:

Sémiotický trojúhelník (podle Ch. K. Ogdena a I.A. Richardse²)

vztah **forma** – **význam**: forma označuje něco (význam)

vztah **forma** – **objekt**: forma zastupuje něco (objekt)

vztah **význam** – **objekt**: užitím znaku se něco míní, poukazuje se na objekt, zapojuje se vědomí, čímž se aktivuje složka významu

To, co se v uvedeném sémiotickém trojúhelníku označuje jako forma a význam, nazývá F. de Saussure pojmy signifiant a signifié.

signifiant, tedy označující – forma

signifié, tedy označované – hodnota, význam

Základním vztahem je pak u Saussura označování (proti zastupování v semiotickém trojúhelníku).

---

² PEIRCE, Ch. S., OGDEN, C. K., RICHARDS, A. I., MORRIS, Ch. W., CURRY, H. B. *Sémiotika*. Praha: Karolinum, 1997.

1.2.3 TYPY ZNAKŮ

IKON

Znak založený na podobnosti, např. obrázek předmětu, piktogramy, v jazyce zvukomalebná slova / onomatopoeia – *hafhaf, bum...*

Mimo lingvistiku: ikonické rysy mají vlajky států, erby...

INDEX

Znak, který je založený na ukazování nebo jehož podoba či výskyt jsou dány příčinnou souvislostí s jeho významem (stopy lidské nohy v písku, kouř...)

SYMBOL

Znak přiřazený, založený na konvenčním/arbitrárním vztahu, tedy na vztahu nijak nemotivovaném – většina slov ve slovníku.

1.3 Systém a struktura

SYSTÉM

Systém je vnitřně organizovaný celek, který se skládá z prvků, jež jsou v rámci tohoto celku svázané vzájemnými vztahy a vzájemným působením.

STRUKTURA

Vnitřní vzájemná vazba, síť vztahů mezi prvky systému. Systém tak můžeme definovat i tak, že jde o vnitřně strukturovaný celek. Stupeň vnitřní svázanosti, soudržnosti prvků v systému nazýváme strukturovanost.

Čím je rozsah množiny prvků v systému menší, tím je strukturovanost systému vyšší. To platí i pro jazyk. Nejstrukturovanější je tedy fonemický systém jazyka, nejméně strukturovaný lexikální systém (jsou dokonce lingvisté, kteří systém ve slovní zásobě jazyka vůbec neuznávají). Každopádně i ve slovní zásobě určitého jazyka existuje jádro a periferie, jsou definovány určité skupiny slov (knižní výrazy, neologismy..., profesionalismy..., synonymické řady atp..., které mezi sebou vytvářejí pevné vazby.

Čím je systém uzavřenější, tím je strukturovanější.

1.4 Klasifikace jazyků

1.4.1 HLEDISKA KLASIFIKACE JAZYKŮ

Jazyky světa se klasifikují ze tří hledisek:

1. Sociologického – důsledně synchronní klasifikace – podle současného stavu:

Rozlišují se jazyky světové (čínština – 1 284 mil. rodilých mluvčích), angličtina (372 mil. rodilých mluvčích), ruština, (164 mil. rodilých mluvčích), hindština, španělština, portugalština, arabština, bengálština, japonština, němčina, indonéština, francouzština (76,1 mil. rodilých mluvčích)

Dále se vydělují jazyky kodifikované a nekodifikované (to jsou jazyky s malým počtem uživatelů, bez vlastního písemnictví, neužívané ve správě, školství apod.).

2. Genealogického – diachronní klasifikace, dělí jazyky podle původu. Tato klasifikace je velmi propracovaná (blíže např. ERHART, Adolf. *Základy jazykovědy*, 1984, s. 142). Jazyky, které mají společný původ, nazýváme příbuzné. Na základě společného původu (svědčí o něm např. shodné či podobné hláskové složení či podobné složení gramatických morfémů daných jazyků) seskupuje jazyky do jazykových rodin (6), ty se následně dělí na jazykové větve (11). Např. čeština patří do **indoevropské jazykové rodiny**. Ta se pak ještě člení na jazyky anatolské, indoíránské, řečtinu, italické (románské), germánské, arménštinu, tocharské, slovanské, balkánské a albánštinu. Čeština patří mezi slovanské jazyky, které pak ještě můžeme dále rozdělit na jihoslovanské, východoslovanské a záposlovanské:

- **jihoslovanské**
  - slovinština
  - srbština (azbuka)
  - chorvatština
  - bulharština (azbuka)
  - makedonština
  - staroslověnština (vývojový předstupeň bulharštiny a makedonštiny, nejstarší podoba – církevní slovanština, vytvořená pro kultovní potřeby Velkomoravské říše na základě slovanského jazyka soluňské oblasti Konstantin vytvořil hlaholici, později zjednodušená cyrilice
- **východoslovanské**
  - ruština
  - ukrajinština
  - běloruština
- **záposlovanské**
  - čeština (od 13. stol. n. l.)
  - slovenština
  - polština
  - lužická srbština (bývalá NDR, l. s. horní a dolní)
  - kašubština (sever Polska)
  - polabština (vymřelá)

Společný původní jazyk, z něhož vznikla jazyková rodina, nazýváme prajazyk.

3. Typologického – seskupuje jazyky do určitých typů podle shodných systémově-
strukturních vlastností, a to bez ohledu na původ těch to jazyků.

- a) Syntetické jazyky – převládají v nich syntetické gramatické tvary, tedy lexikální a gramatická část tvoří jeden celek.

– flexivní (též flektivní) jazyky (např. čeština): jeden gramatický morfém může vyjadřovat víc gramatických významů (např. domy – koncovka -y vyjadřuje jak 1. pád, tak množné číslo)

– aglutinační jazyky (např. maďarština): jeden gramatický morfém může vyjadřovat jen jeden gramatický význam (např. v maďarštině *dűm* = ház, *domy* = ház-ak-at = význam dűm-množné číslo-1. pád)

- b) Analytické jazyky (nebo izolační jazyky, amorfní jazyky) jsou jazyky, v nichž převládají analytické gramatické tvary, lexikální a gramatická část jsou relativně volné, pracují s volnými morfémy (např. čínština, angličtina, francouzština). Analytický typ jazyka se vyznačuje těmito základními vlastnostmi:

– gramatický význam osoby a čísla při časování sloves se nevyjadřuje morfémy, ale osobními zájmeny (např. české *mám* vs. anglické *I have*)

– rozkazovací způsob se realizuje stejným slovesným tvarem, ale bez osobního zájmena

– skloňování se nerealizuje pádovými koncovkami, ale předložkami (*otci* vs. *to the father*)

– při přivlastňování není shoda mezi přivlastňovacím zájmenem a jménem, přivlastňovací zájmeno zůstává neměnné (*můj otec*, mého otce vs. *my father*, *of my father*)

– pevný slovosled (potřeba rozlišit podmět od předmětu)

– také stupňování přídavných jmen je analytické (angličtina si zachovala syntetické stupňování, např. *velký*, *větší*, největší: *great*, *great-er*, *great-est*, ale např. francouzsky *grand*, *plus grand*, *le plus grand*).

4. Zeměpisného – seskupuje jazyky podle takových společných vlastností, které vyplývají z jejich zeměpisného sousedství, vzájemného ovlivňování a působení. Může jít o shody v hláskovém složení slov a tvarů, ve významech slov a tvarů i systémově-strukturní shody. Podstatné je, že jsou tyto shody dány zeměpisným sousedstvím, bez ohledu na původ a typologické zařazení jazyků. Jazyky, které mají společné vlastnosti vyplývající ze zeměpisného sousedství, nazýváme **jazykový svaz**.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Úvodní kapitola shrnuje podstatné pojmy související se specifickou sociální činností člověka – řečí.

Zdůrazňuje, že jazyk (popis systému) je druhotný, je výsledkem odborného poznání, Systematizované poznatky o jazyce slouží nejen teorii samé (lingvistice), ale zpětně – opět řeči, jejímu zdokonalování, rozvíjení.

Je zdůrazněn znakový charakter jazyka – slova jsou především (z pohledu sémiotiky) symboly. Některé jazykové jednotky mají rysy ikonu.

Podoba jazykového znaku neodráží vlastnosti pojmenovávané entity (kromě slov onomatopoických) – při jeho vzniku (při přiřazování označujícího označovanému) funguje arbitrárnost. Poté nastupuje přijetí podoby znaku komunikujícím společenstvím (konvence) a musí být uplatňována závaznost, povinnost konvencí přijatou podobu znaku užívat – jinak by nenastal mezi mluvčím a adresátem přenos informace. Výše uvedené platí nejen pro slova, ale i pro gramatické kategorie (mluvnické významy jmen a sloves).

ŘEŠENÁ ÚLOHA (1)

Charakterizujte češtinu z hlediska genealogického, tedy z hlediska příslušnosti do jazykové rodiny a jazykové větve. Do jaké skupiny v rámci slovanských jazyků patří?

Charakterizujte češtinu z hlediska typologického.

2 SOUČASNÁ ČEŠTINA – STRATIFIKACE A DIFERENCIACE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Každého vnímavého mluvčího upoutá, že na tak malém území, jako je Česká republika, je možno slyšet „různé češtiny“, tedy že lze v jednotlivých územních celcích zaznamenat často významné rozdíly v realizaci řeči – a to v rovině zvukové, lexikální i morfologické.

Kapitola podá přehled o útvarech národního jazyka užívaných na celém území i o krajových specifikách.

Kapitola umožňuje nahlédnout do oblasti verbální komunikace nově – poučeněji. Získané poznatky jsou užitečné jak pro sebediagnostiku v oblasti řečového chování, tak pro hodnocení řečového chování lidí, s nimiž je jedinec /student spjat společnou činností – ať už je iniciována jím samým, nebo spolukomunikantem.

V závěru je poskytnut soupis aktuálních kodifikačních a noremních příruček.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je získat základní znalosti o útvarech jazyka, o důvodech diferenciaci a o pragmatických aspektech „střídání kódů“, tj. o vědomém střídání jednotlivých útvarů jedním mluvčím.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Čeština spisovná (knižní, neutrální, hovorová), čeština nespisovná (interdialekty, dialekty).

Poloútvary češtiny – slang, profesní mluva, argot

2.1 Útvary češtiny – přehled

2.1.1 SPISOVNÁ ČEŠTINA

ÚTVARY SPISOVNÉ	v situacích	příklad jazykových prostředků:
-----------------	-------------	--------------------------------

ČEŠTINA KNIŽNÍ	jazyk diplomatických protokolů, úředních postupů, jmenování do státních funkcí... důležitých obřadů	- slova zastaralá či zastarávající (avšak ještě srozumitelná): záhy, sňatek, zůstavit, odvětit... - občas se používají přechodníky (tvar slovesa)
ČEŠTINA NEUTRÁLNÍ	čeština učebnic a odborných psaných textů mluvená čeština v úředních jednáních ve státních institucích...	- z variant při skloňování a časování se vybírají starší (a často i stylově/slohově vyšší varianty: členové (místo členi), děkuji (místo děkuju), mou dcerou (místo její dcerou, čtyř dětí (místo čtyřech)
ČEŠTINA HOVOROVÁ	čeština v běžném kontaktu tam, kde se usiluje o „spisovnost“. Občas pronikají nespisovné jevy, ale jen v mluvené podobě.	vyučování ve školách, část kulturních pořadů (jiná část záměrně používá nespisovný jazyk)

2.1.2 NESPISOVNÁ ČEŠTINA

ÚVARY NESPISOVNÉ		
INTERDIALEKTY:	Interdialekty se používají zejména v mluvené řeči. V psané řeči tam, kde chce autor zdůraznit původ, nebo pobavit, nebo naznačit uvolněnost projevu.	
obecná čeština – všechny české kraje a západní Morava (po Jihlavu, Třebíč...)		<i>von, vokno, voba mladý hoši, cejcha, mlejn...</i>
obecná hanáctina (od Hranic na Moravě po Znojmo a Břeclav)	Vlivem médií převažuje obecná čeština, na Moravě je však její zvuková podoba (intonace) přijímána špatně. Severovýchodní Morava nepřijímá téměř žádné jevy obecné češtiny.	<i>to je hezky děvče, pěkné barák, stojjó tam dlóho... + proniání -ej u slov adj. skl.: pěknej, takovej...</i>
obecná slezština – severní a severovýchodní Morava s výjimkou bývalých „Sudet“		<i>stryk (strýc), do masařa... přízvuk na předposlední slabice: ..pomurančky – i v přejatých slovech</i>
obecná moravská slovenština (Uherské Hradiště...)		
DIALEKTY – NÁŘEČÍ	Pod každým interdialektem je nutno vidět několik nářečních skupin, nářečí se vytrácejí a slučují se s hovorovou češtinou v interdialekt.	

2.1.2.1 Poloútvary češtiny

Nemají svoje charakteristické vlastnosti ve všech jazykových rovinách, **pouze v rovině lexikální**, tj. mají pouze svou zvláštní slovní zásobu.

V ostatních jazykových rovinách (zvukové, tvaroslovné, syntaktické/skladební) jsou stejné jako jazykový útvar (interdialekt), kterým se mluví v příslušném místě.

Za poloútvary se považuje:

SLANG: železničářský, studentský, rybářský, myslivecký...

PROFESNÍ MLUVA: rozumí se jí specifika (zejména v oblasti slovní zásoby) vázaná na konkrétní profesi (lékaři, hasiči, zedníci...)

ARGOT: tajná mluva „spodiny“ (feťáci, zloději...)

2.2 Vývojové tendence v komunikaci současnou češtinou

Jazykové formy (slovní zásoba, tvary slov při skloňování a časování, preferované formy syntaxe) se mění podle toho, jaké potřeby jazykové společnosti má. Hlavními faktory změn v jazyce je společenská situace – tj. jevy kulturní, politické, hospodářské, kterými je vývoj jazykového společnosti určován, a z ní vyplývající typy činností, v nichž se lidé dorozumívají.

Při pozorování jazykových prostředků a forem se rozlišují tři fáze „života jazykového jevu“:

Úzus – prostředek se používá v nevelkém okruhu uživatelů, je vyhovující pro jejich pracovní činnost a mezilidské kontakty.

Norma – stav, kdy se prostředek (slovo, tvar) používá ve většině jazykového společnosti, vyhovuje všem komunikačním potřebám

Kodifikace – prostředek je zanesen do kodifikačních příruček a stává se závazným pro spisovnou češtinu.

Současné trendy:

- Prohlubování rozdíl mezi mluvenou a psanou formou jazyka, a to především v syntaxi. V mluvených projevech publicistických, administrativních a odborných je však nutno zachovat principy psané syntaxe (logičnost stavby větných celků, minimum elips), jinak je projev málo srozumitelný.
- Ústup dialektů – na celém území se jako nespisovná forma mluveného uplatňují interdialekty.
- Rozšiřování obecné češtiny na západní Moravu, v oblastech s původními hanáckými nářečími zejména v koncovkách -ej (návrat k původnímu stavu)

- Rozšiřování slovní zásoby o internacionalismy. Nová slova v jazyce nejsou v převážné většině anglicismy, ale slova z jiných jazyků (převážně z latiny), převzatá „přes“ angličtinu.

2.3 Příručky o současné češtině

Na území české republiky se používá národní jazyk v několika podobách. V psaných textech – veřejných, oficiálních (publicistických, odborných, administrativních) je to spisovná čeština. Ta však může být podle situace knižní (s výrazy a tvary méně používanými, někdy zastarávajícími), neutrální, nebo čeština hovorová – ta je spisovná, ale příležitostně („jako hosty“ tvary nebo výrazy nespisovné. Spisovná čeština je kodifikována. Kodifikace (jakési „uzákonění“) je obsažena v kodifikačních příručkách:

Pro zvukovou rovinu:

HÁLA, Bohuslav. *Výslovnost spisovné češtiny: zásady a pravidla*. 2. vyd. Praha: Academia, 1967.

BUCHTELOVÁ, Růžena, ROMPORTL, Milan, ed. *Výslovnost spisovné češtiny: výslovnost slov přejatých: výslovnostní slovník*. Praha: Academia, 1978.

HŮRKOVÁ-NOVOTNÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia, 1995. ISBN 80-85827-93-X.

Pro slovní zásobu: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*

Starší stav zachycují:

Příruční slovník jazyka českého (1935–1957) Příruční slovník a databáze lexikálního archivu (cas.cz)

Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971) Slovník spisovného jazyka českého (cas.cz)

Pro mluvnici (tj. morfologii a syntax):

HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA, Alois: *Česká mluvnice*. Naposledy vydání počátkem 90. let minulého století. Nyní plní funkci kodifikační příručky *Internetová jazyková příručka* (cas.cz), knižně vydaná jako Akademická příručka českého jazyka.

PRAVDOVÁ, Markéta a Ivana SVOBODOVÁ, ed. *Akademická příručka českého jazyka*. 2., rozšířené vydání. Praha: Academia, 2019. ISBN 978-80-200-2947-8.

Stylistická norma je podána v publikacích:

ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-961-4.

HOFFMANNOVÁ, Jana, Jiří HOMOLÁČ, Eliška CHVALOVSKÁ, Lucie JÍLKOVÁ, Petr KADERKA, Petr MAREŠ a Kamila MRÁZKOVÁ. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016. *Lingvistika (Academia)*. ISBN 978-80-200-2566-1.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Současná čeština je bohatě funkčně diferencovaná.

Ke kvalitnímu a činnému vyjadřování v oficiální mluvené i psané komunikaci slouží spisovná čeština. Ta je vnitřně diferencovaná – odráží tak pružnost jazykového systému přizpůsobit se komunikačním potřebám. Rozlišuje se čeština knižní (pro závažné oficiální situace zpravidla spojené s protokolárním chováním), čeština neutrální – norma odborných textů a učebnic) a čeština hovorová. Ta je útvarem textů každodenního oficiálního dorozumívání. Občas přijímá lexikální, morfologické nebo syntaktické prostředky nespisovné – a když se osvědčí, bývají čase kodifikovány. Stejně tak ale nastává situace, kdy se nespisovný prostředek stane zbytečným, ukáže se, že byl jen okazionalismem (příležitostným neologismem) a je uživateli zapomenut. Hovorová čeština je živý, proměňující se útvar národního jazyka (Zajímavá zjištění získá student, porovná-li pravidla pravopisu v rozmezí 30-50 let, nebo porovná-li Slovník spisovné češtiny se Slovníkem neologismů).

Nespisovné útvary současné češtiny se zhruba kryjí s původními dialektovými oblastmi. Dialekty se zbavily svých zřetelných znaků, nejsou udržovány, protože neslouží ke každodennímu dorozumívání v pracovní a jiné společenské činnosti.

Konstituují se interdialekty. Na území českých dialektů se prosadil dialekt středočeský, jehož výrazné prvky konstituují nejrozšířenější interdialekt – **obecnou češtinu**. Díky tomu, že centrální komunikační média sídlí v této oblasti a používají v neoficiálních situacích obecnou češtinu jako primární dorozumívací kód, číří se obecná čeština na západ Moravy a na Hanou. Zde sice zůstává – zejména ve zvukové podobě **obecná hanáčtina**, morfologie adjektivních tvarů a protetické v- se zde rychle ujímá (navazuje na existující jevy v historii nářečí (pěknej – po ledabylém vyslovení j: pěkné – po působení ob. češtiny: pěknej). Severní Morava mluví obecnou slezštinou, morfologicky shodnou se spisovnou normou, zvukově však s přízvukem na pemultimě (předposlední slabice), progresivní asimilaci znělosti a nedostatkem kvantity samohlásek.

Nespisovné poloútvary národního jazyka (mají nespisovnou jen slovní zásobu – lexiko – nikoli morfologii a syntax) se rozvíjejí v souhlase s rozvojem činností pro niž vznikly – slang, profesní mluva, argot.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (2)

Vyhledejte v příslušné kodifikační nebo normativní příručce,

Zda jsou jako spisovná hodnocena

slova: brejle, psisko, akorát, barák

tvary: dvěma dětmi, našimi odpověďmi, kupuju auto, sed jsem si, koupil jsi si, koupil sis, koupils, koupil si si.

3 ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA A ŘEČI – SYSTÉM HLÁSEK

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola je zaměřena na základní (z hlediska realizace řeči klíčové) jevy komunikace – na jevy zvukové. Zvuková realizace řeči ovlivňuje nejen srozumitelnost obsahu sdělení, a tím průběh komunikace při činnosti spolukomunikujících, výrazně formuje i psycholingvistické a pragmlingvistické faktory výpovědi a spolurozhoduje tak o vyznění záměru, s nímž člověk mluví.

V této příručce se zvukové stránce řeči věnují tři kapitoly 3/1–3.

- (1) První seznamuje s disciplínami, jejichž předmětem zkoumání jsou „zvuky“ řeči. Podává **informace o soustavě českých samohlásek a souhlásek**.
- (2) Druhá procvičuje v dovednosti **slyšet, zaznamenat (transkribovat) a posoudit** reálný řečový projev – věnuje se změnám hlásek v proudu řeči a suprasegmentálním jevům.
- (3) Třetí kapitola o zvukové stránce jazyka shrnuje základní pravidla spisovné výslovnosti, podává některé **postuláty jazykové kultury** a **posuzuje účelnost příznakového řečového chování** ve specifických situacích.

CÍLE KAPITOLY 3/1

Kapitola seznamuje s disciplínami, jejichž předmětem zkoumání je zvuková rovina výpovědi – s fonetikou a fonologií.

Podává přehled českých samohlásek a souhlásek. Seznamuje s pravidly fonetického přepisu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Fonetika, fonologie, specifické disciplíny fonetiky a fonologie.

Samohláska (vokál), souhláska (konsonant), klasifikace samohlásek a souhlásek.

Transkripce, transliterace.

3.1 Disciplíny studující zvukovou stránku jazyka a řeči

Zvukovou rovinu jazyka a řeči zkoumají dvě disciplíny: **fonologie a fonetika**.

Oba termíny mají společný základ – řecké slovo *fóné*, které znamená *hlas* nebo *zvuk*.

Fonetika je věda zkoumající artikulační, akustickou a percepční stránku zvukových prvků, z nichž je vybudována zvuková podoba řeči, a to tak, jak se projevují v mluvených (resp. vůbec zvukových) projevech. Zkoumá fyziologickou činnost mluvidel, akustickou podstatu zvuků, které vytvářejí zvukovou řeč, vnímání všech elementů v mluvených projevech a identifikaci řečových prvků.

Elementárním prvkem, se kterým fonetika pracuje je *fón* neboli *hláska*. Hlázky jsou minimální časové úseky, na které můžeme řečovou promluvu rozčlenit. (Nejmenší úseky, na které je mluvčí schopen zvuk řeči při její produkci rozložit, jsou slabiky – abychom mohli blíže popsat strukturu slabiky, musíme ji rozložit na ještě menší jednotku – hlásku.)

Fonologie je lingvistická disciplína, která zkoumá zvukové prostředky jazyka a jejich systém. Zabývá se zvuky, které mají distinktivní – rozlišovací – funkci. Základní jednotkou fonologie je *foném*. Je to nejmenší zvuková jednotka stavby jazyka schopná rozlišit význam. (Nejmenší jazykovou znakovou jednotkou, tedy jednotkou, která je schopná nést význam je *morfém*, ten můžeme ještě rozčlenit na fonémy, které mají schopnost rozlišovat význam morfémů, a tedy i slov.)

3.1.1 FONETIKA

Podle cíle, který sleduje:

fonetika obecná – zabývá se základními problémy utváření lidské řeči v rovině tvorby zvuků

fonetika speciální – sleduje zvukovou stavbu konkrétního jazyka; v ní se berou v úvahu všechny mluvené podoby určitého národního jazyka (v mluveném projevu spisovné a nespisovné prvky interferují daleko více než v textech psaných)

fonetika srovnávací – zabývá se porovnáváním zvukové stavby různých jazyků nebo dialektů; její poznatky se využívají např. při výuce cizích jazyků

historická fonetika – zabývá se vývojem zvukové roviny řeči

Specifickými otázkami se zabývá:

sociofonetika – studuje sociálně podmíněné diferenciaci zvuku řeči

patofonetika – fonetická zkoumání patologické výslovnosti

pedofonetika – součást pedolinguistiky (nauky o vývoji a formování řeči dítěte)

aplikovaná fonetika – uvádí fonetické poznatky do praxe (např. ve výuce cizích jazyků, při výchově kultivovaných veřejných mluvčích, při syntéze řeči)

související disciplína:

logopedie – pedagogická disciplína věnující se edukaci a nápravě řeči

3.2 Klasifikace hlásek

Hlásky můžeme klasifikovat z několika hledisek, především nás bude zajímat jejich klasifikace z hlediska postavení ve slabice, z hlediska akustického a z hlediska artikulačního.

Respirační (dýchací) orgány

Důležitými orgány, které zajišťují vzduchové zabezpečení artikulace, jsou respirační orgány. Respirační orgány tvoří plíce a průdušnice. Při artikulaci využívá čeština výdechový proud, který umožňuje tvorbu jak samohlásek, tak souhlásek.

Hlasové orgány

Jsou uloženy v hrtanu. Základem hlasového ústrojí jsou dva hlasové valy pokryté sliznicí, tzv. hlasivky. Hlasivky jsou tvořeny pružnými blánami přirostlými k prstencovému svaly, který se může rozšiřovat a zužovat.

Charakteristika hlasu

Na základní charakteristiku hlasu má zásadní vliv délka hlasivek – čím jsou hlasivky kratší, tím rychleji kmitají a běžný mluvní hlas je vyšší. Dále ji mohou ovlivňovat hormonální změny, proměny napětí hlasivek, tlak výdechového proudu vzduchu, práce svalů hrtanu atp.

Artikulační orgány

– nadhrtanové rezonanční dutiny: hrdelní, ústní, nosní

– vlastní mluvidla

Mluvidla: jazyk, rty, zuby, dásně, tvrdé patro, měkké patro, čípek, spodní čelist

3.2.1.1 Samohlásky (vokály)

Samohlásky jsou z hlediska postavení ve slabice **jádrem slabiky**. (Výjimečně mohou být jádrem slabiky i souhlásky – např. r, m, n, ň. Nazývají se slabikotvorné.)

Z akustického hlediska jsou samohlásky **tóny**.

Samohlásky se artikulačně realizují rezonancí základního hlasivkového tónu v nadhrtanových dutinách. Tvar těchto dutin (a tedy také výsledný zvuk) pak ovlivňuje pohybem jazyka. V některých jazycích se do artikulace samohlásek zapojují také dutina nosní (nosové samohlásky – např. francouzština) či nastavení rtů (tzv. samohlásky nezaokrouhlené a zaokrouhlené, opět např. francouzština). V češtině určuje popis vokálů horizontální a vertikální posun jazyka a délka samohlásky. Čeština má 10 vokálů – 5 krátkých a 5 dlouhých.

Vokalický trojúhelník:

Každý český vokál tak můžeme charakterizovat z hlediska vertikálního posunu jazyka, horizontálního posunu jazyka a délky. Např. *í* = vysoká přední dlouhá samohláska, *a* = nízká střední krátká samohláska, *ó* = středová zadní dlouhá samohláska atp.

3.2.1.2 Dvojhlaska (diftong)

Spojení samohlásky a polovokalického prvku v jedné slabice. Např. česká dvojhlaska *ou*. V přejatých slovech se vyskytují i jiné diftongy. (Viz kapitola o spisovné výslovnosti.). Diftongy dělíme na sestupné (české dvojhlasčky), v nichž je samohláska následovaná polovokalickým prvkem, a vzestupné (např. slovenské *uo*) v nichž polovokalický prvek předchází samohlásce.

3.2.1.3 Souhlásky (konsonanty)

Z hlediska postavení ve slabice obvykle (až na výjimky – viz výše) tvoří jádro slabiky.

Z hlediska akustického jde o šumy (některé souhlásky, např. r, mohou mít ve svém akustickém spektru zastoupenou i tónovou složku).

Z hlediska artikulačního vznikají souhlásky tak, že pomocí mluvidel vytvoříme výdechovému proudu nějakou překážku – závěr nebo úžinu.

Souhlásky se třídí podle několika hledisek:

1. Podle způsobu artikulace

- a) **závěrové (okluzívy):** pomocí mluvidel vytvoříme závěr, ten výdechovým proudem rozrazíme, a tím dojde k vytvoření kýženého zvuku – např. souhlásky *p*;
- b) **úžinové (konstriktivy) –** vytvoříme úžinu, kterou výdechový proud prochází po celou dobu artikulace dané souhlásky, např. souhlásky *s*;
- c) **polozávěrové (semiokluzívy):** při jejich artikulaci dochází nejdříve k vytvoření závěru, které posléze přechází v úžinu, např. souhlásky *c*.

2. Podle místa artikulace

- a) obouretné
- b) retozubné
- c) předodásňové
- d) zadodásňové
- e) tvrdopatrové (předopatrové)
- f) měkkopatrové (zadopatrové)
- g) hrtanové

3. Podle zapojení dutiny nosní do artikulace

- a) ústní – dutina nosní není zapojena do artikulace
- b) nosové – výdechový proud prochází také dutinou nosní

4. Podle zapojení hlasivek/hlasu do artikulace

- a) znělé (hlasivky jsou zapojeny)
 b) neznělé (hlasivky nejsou zapojeny)

Znělé a neznělé hlásky v češtině vytvářejí páry. Jejich distinktivním (rozlišovacím) rysem je právě znělost. Říkáme jim souhlásky párové (např. p – b, t – d, k – g...).

Některé hlásky pár na základě znělostní opozice nevytvářejí – jsou to hlásky jedinečné – j, l, r, m, n, ň. V proudu řeči se chovají jako hlásky znělé (viz níže Transkripce a transliterace).

Abychom od sebe odlišili úžinové souhlásky, které vznikají na předních dásních, specifikujeme je ještě dále:

- souhláska l bývá specifikována jako laterála/boková souhl. (výdechový proud prochází po bocích jazyka)
- souhláska r bývá charakterizována jako vibranta/kmitová souhl. (vibruje špička jazyka)
- souhláska ř bývá charakterizována jako šumová vibranta/šumová kmitová souhl. (vyšší obsah šumu než r), může být znělá i neznělá.

Každá česká souhláska tak má čtyři klasifikační charakteristiky, např. souhláska p je neznělá obouretná závěrová ústní souhláska.

KLASIFIKACE ČESKÝCH SOUHLÁSEK			MÍSTO ARTIKULACE													
			obouretné		retozubné		předodásňové		zadodásňové		tvrdopatrové		měkkopatrové		hrtanové	
ZPŮSOB ARTIKULACE			znělé	neznělé	znělé	neznělé	znělé	neznělé	znělé	neznělé	znělé	neznělé	znělé	neznělé	znělé	neznělé
		závěrové	ústní	b	p			d	t			č	ť	g	k	
nosová	m					n				ň		ŋ				
polozávěrové						z	c	ž	č							
úžinové	ústní	vlastní	v	f	z	s	ž	š	j			x	h			
		vibranta				r										
		vibranta šumová				ř	ṛ̌									
		laterála				l										
	nosová			μ												

3.3 Fonetická transkripce

Převod fónického textu do grafické podoby se uskutečňuje standardizovaným fonetickým přepisem – **transkripcí**. Jde o takový systém přepisu řeči, kdy jednomu a témuž znaku odpovídá vždy jedna a tatáž hláska. Normu vytváří mezinárodní systém A.P.I. (Association phonétique internationale, někdy také I.P.A. dle angličtiny). Pro češtinu používáme pak zjednodušenou českou transkripci, která je kombinací české abecedy a znaků mezinárodní fonetické transkripce pro hlásky, pro něž nám již v abecedě nezbývají znaky. Fonetická transkripce se vždy uvádí v hranatých závorkách [].

Fonetické znaky pro české fonémy, které neodpovídají tradičním abecedním znakům / resp. pravopisu:

i, y = [i], ve výslovnosti nerozlišujeme měkké a tvrdé i, např. byli = [bili]

ú, ů = [ú], např. vůl = [vúl]

tě, dě, ně = [tʰe dʰe ɲe], např. těžba = [tʰežba]

ti, di, ni = [tʰi dʰi ɲi], např. nit = [ɲit]

mě, mně = [mʰne]

bě = [bje], např. bédovat = [bjedovat]

ch [x], např. chodník = [xodník]

x = [ks], např. xerox = [kseroks]

znělá varianta c = [ʒ], např. leckdo = [leʒdo]

znělá varianta č = [ʒ], např. léčba = [léžba]

slabikotvorné r = [r̥], např. krk [kr̥k]

slabikotvorné l = [l̥], např. vlk = [vl̥k]

slabikotvorné m = [m̥], např. Rožmberk = [rožm̥berk]

slabikotvorné n = [n̥], např. Newton = [ɲut̥n̥]

neznělé ř = [ř̥], např. třída = [tř̥ída]

znělé ch (na konci slova před znělou souhláskou následujícího slova) = χ, např. sníh začal padat [sňíχ začal padat]

zadopatrové n (vždy před k nebo g) = [ŋ], např. banka = [baŋka]

retozubné m (vždy před f nebo v) = [μ], např. tramvaj = [traμvaj]

dvojhlasíky ou, au, eu = [ou̯ au̯ eu̯], např. kauza = [kau̯za]

ráz (tvrdý hlasový začátek, jen před samohláskami na začátku slova nebo na morfematickém švu) = [ʔ], např. okno = [ʔokno]

slovní přízvuk = apostrof před přízvučnou slabikou, např. [ˈmáma]

větný přízvuk = zesílený apostrof před přízvučnou slabikou [ˈdojde ˈzítra ˈvečer]

Převod z jednoho grafického systému do druhého (např. azbuka – abeceda) nazýváme **transliterací**. Transliterační postupy nejsou předmětem našich výkladů.

SHRNUTÍ KAPITOLY 3/1

Studující byli seznámeni se vstupními (základními) znalostmi o fonetice a fonologii. Byla jim představena česká soustava samohlásek (vokalický trojúhelník) a soustava souhlásek. Seznámili se s pravidly pro fonetický přepis.

Realizace zvukových prostředků jazyka a jejich srozumitelnost, jejich variabilnost je pro dorozumění klíčová. Jestliže na úrovni zvukové vznikne komunikační bariéra, je obtížné přenést se přes ni do úrovně vnímání obsahu výpovědi.

Student oboru, jemuž je tento text určen, tedy musí znát základní odborný popis zvukové stránky jazyka – a to nejen proto, aby **nežádoucí účinky eliminoval**, ale i proto, aby z příznakových (neobvyklých a třeba i defektních jevů učinil **výrazový prostředek v komunikátu, jež je tvořen**.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (3)

Proveďte fonetický přepis následujících slov:

nitě, dětský, džbán, křída, podzim, sedm, chtít, lev, zpěv, květina, nítěnka, symfonie, pěkný, světský, jazz

4 ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA – SOUVISLÁ ŘEČ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Text kapitoly seznamuje s jevy, které charakterizují normativní zvukovou podobu sdělení.

Navazuje na stručné poučení o chování souhlásek v proudu řeči a situace, kdy je vyslovená/slyšená hláska jiná než grafém. Seznamuje se suprasegmentálními jevy

CÍLE KAPITOLY

Student využije své dovednosti zachytit sluchem zvukovou podobu slova, zaznamenat ji fonetickým přepisem a na základě znalostí o hláskových změnách v proudu řeči bude umět posoudit, zda je komunikát ve zvukové složce realizován v souladu s pravidly spisovné výslovnosti.

U nespisovných komunikátů bude umět posoudit, do jaké míry je realizace výslovnosti funkční.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Souhláskové skupiny, asimilace znělosti, artikulační asimilace, slovní a větný přízvuk, takt, intonace.

4.1 Souhlásky v proudu řeči

Hlásky se v proudu řeči nevyskytují izolovaně, nýbrž vedle sebe. V těchto seskupeních pak mají tendenci mezi sebou vyrovnávat rozdíly v artikulaci a znělosti. Tomuto vyrovnávání říkáme *spodoba/asimilace*. Pokud se vedle sebe vyskytnou dvě stejné souhlásky, pak je obvykle vyslovujeme jako jednu – např. *dennodenní [denodeňi]*. Jako dvě je vyslovujeme pokud:

- je to nutné kvůli rozlišení významu, např. *racci vs. raci*
- Po příponách a ve složených slovech se obvykle zachovává zdvojená výslovnost (např. *troj jediný*). Opět je nutné zvláště v případech, kdy by mohlo dojít k záměně významu, např. *poddaný vs. podaný*.

4.1.1 ARTIKULAČNÍ ASIMILACE

Setkají-li se v plynulém proudu řeči dva konsonanty s rozdílnou artikulací, rozdíl mezi jejich artikulací se vyrovnává tzv. artikulační asimilací.

Rozlišujeme asimilaci místa artikulace a asimilaci způsobu artikulace.

Asimilace místa artikulace

Setkají se dva konsonanty, jejichž místo artikulace je od sebe vzdálené. Místo artikulace druhého vokálu ovlivní místo artikulace předchozího, např. změna alveolárního n před k, g na velární [baŋka].

Asimilace způsobu artikulace

Nastává v případech, kdy se spojení okluzívy a frikatívy mění v afrikátu, např. d a z ve slově podzim [pozim], t a s ve slově dětský [d'eckí].

4.1.2 ZNĚLOSTNÍ ASIMILACE

Znělostní asimilace se v češtině účastní pouze párové souhlásky. Jedinečné souhlásky se v češtině znělostní asimilace neúčastní – nepůsobí asimilaci, ani jí nepodléhají. V zásadě platí pravidlo, že skupina párových souhlásek je celá znělá nebo celá neznělá.

Rozhodující pro znělost nebo neznělost skupiny je přitom poslední konsonant. Takové spodobě, kdy o charakteru skupiny rozhoduje poslední souhlásky, říkáme asimilace regresivní (zpětná). Pokud o charakteru skupiny rozhoduje první souhlásky, hovoříme o asimilaci progresivní (postupné).

Výše uvedené pravidlo české znělostní asimilace bychom mohli vyjádřit takto (znělá souhlásky = Z, neznělá souhlásky = N, jedinečná souhlásky = J):

$N + N = NN$

$Z + N = NN$

$Z + Z = ZZ$

$N + Z = ZZ$

$N + J = NJ$

$J + N = JN$

$Z + J = ZJ$

$J + Z = JZ$

Z tohoto obecného pravidla je několik výjimek:

1. souhláska v

Souhláska v sice asimilaci podléhá podle výše uvedeného obecného pravidla, ale sama asimilaci nezpůsobuje.

vsadit [fsad'it], ale svatý [svatí]

2. spojení sh

Vyjma slov shora, shůry, shon, která se vyslovují podle obecného pravidla, tedy [zhora, zhůri, zhon] může ve skupině souhlásek sh dojít i progresivní asimilaci.

např. shromáždění [zhromážd'eňí] i [sxromážd'eňí]

3. souhláska ř

Souhláska ř podléhá regresivní i progresivní asimilaci. V pozici před párovou souhláskou se tedy řídí obecným pravidlem a v pozici po párové souhlásce podléhá postupné asimilaci.

ř + Z = řZ, hřbitov [hřbitof]

ř + N = řN, mořský [mořskí]

Z + ř = Zř, vřít [vřít]

N + ř = Nř, křída [křída]

Na konci slova před pauzou jsou všechny párové souhlásky zastoupeny souhláskou neznělou.

párová souhláska + pauza = neznělá souhláska + pauza

led [let]

zpěv [spjef]

lez [les]

lod' [lot']

4.1.3 TAKT (FONETICKÉ SLOVO)

Takt je seskupení slabik kolem jednoho přízvukového vrcholu. Přijde zítra večer ['prijde 'zítra 'večer] – uvedená výpověď má tři takty, které odpovídají jednotlivým slovům. Takt ale může zahrnovat i víc slov. Ke slovu, které je nositelem přízvukového vrcholu, se mohou přidávat další nepřízvukná slova (tzv. klitika). Pokud stojí před slovem s přízvukovým vrcholem, říkáme jim předklonky, pokud za ním, označujeme je jako příklonky. Takt je

základní zvukovou jednotkou přirozeně vyslovované řeči; proto je označován i jako fonetické slovo.

příklonky (enklitikon):

– obvykle krátké tvary zájmen se, si, mě, mi, ho, mu, částice -li, tvary slovesa být ve složených výrazech atp...

předklonky (proklitikon)

– nepřízvučná slova po pauze, která předcházejí slovu přízvučnému, v češtině často spojky.

Jednoslabičné původní předložky (bez, do, ke, na, o, od, po, pod, před, se, u) na sebe obvykle strhávají přízvuk následujícího slova a tvoří s ním takt, např. na stole ['na stole]. Nemusí se to stát v případech, když:

– po jednoslabičné původní předložce následuje:

– příslovce nebo jiný nesklonný výraz, např: po velmi dlouhé době [po 'velmi 'dlouhé 'dobje]

– velmi dlouhé slovo

na nejnepřístupnějším místě [na 'nejnepřístupnějším 'míst'e]

– vytýkáme-li do protikladu

nemyslete na špatné, ale na dobré věci ['nemyslete na 'špatné ?ale na 'dobré 'vjeci]

– při neobvyklém básnickém slovosledu...

Takové přízvukování se netýká nepůvodních předložek (kromě, podle, krom, skrz), které jsou většinou nepřízvučné

dle rady [dle 'radi]

podle toho, kde stojí v taktu přízvukový vrchol, rozlišujeme takty na:

sestupné – začínají přízvučnou slabikou, za níž se řadí slabiky nepřízvučné, např. Jedl bych. ['jedl bix]

vzestupné – nepřízvučné slabiky předcházejí poslední slabiku přízvučnou, např. A znáš tuhle píseň? [a 'znáš 'tuhle 'píseň]

obstupné – přízvučná slabika je umístěna mezi nepřízvučnými, např. A mám se zastavit? [a 'mám se 'zastavit]

4.1.4 SUPRASEGMENTÁLNÍ PROSTŘEDKY SOUVISLÉ ŘEČI

Komplex zvukových prostředků, které využíváme pro vyjádření různých situačních významů = suprasegmentální prostředky.

4.1.4.1 Větná intonace

Základem intonace je průběh výšky tónu ve větě nebo její části, tedy melodické změny hlasu, které uživatel jazyka hodnotí jako součást výpovědi. Využívá se k vyjadřování určitých gramatických syntaktických funkcí. Určitý průběh intonace je příznakem věty určitého typu (intonační odlišení ukončených a neukončených výpovědí, odlišení otázky od sdělení atp.). Někdy je intonační průběh plně funkční – je tedy jediným prostředkem, který rozlišuje jinak shodné větné celky, jindy působí paralelně s dalšími jazykovými prostředky (slovosled, pomocné slovo atp.).

Základním pojmem pro popis intonace je tzv. kadence – tedy jakési minimální melodické schéma, které můžeme při popisu průběhu intonace vyčlenit. Její základní inventář obsahuje kadenci stoupavou, klesavou, rovnou. Doplnující pak stoupavo-klesavou a klesavo-stoupavou.

V češtině např. kontrast mezi klesavou a stoupavou kadencí (oznamovací věta nebo zjišťovací otázka).

4.1.4.2 Promluva, výpověď, promluvový úsek/kólon

Promluva – celek řeči mezi dvěma absolutními pauzami.

Výpověď – obvykle menší než promluva, může však být i minimální promluvou. Z fonetického hlediska je vyznačena větnou intonací a relativními pauzami, mnohdy jen potenciálními. Je nositelkou intonačních prostředků modulace řeči – větného přízvuku a intonace.

Promluvový úsek/kólon – součást výpovědi. Kratší výpovědi toto členění nemají, v delších se úseky vytvářejí jako zvukový celek oddělený od ostatních potenciální vdechovou pauzou. Zvuková jednotka, která zahrnuje skupinu taktů, kterou uživatel jazyka pocítuje jako společný intonační celek. Je nejmenší jednotkou, u níž pozorujeme korespondenci mezi zvukovým a obsahovým členěním promluvy.

4.1.4.3 Větný přízvuk

Každá věta obsahuje jako součást své zvukové charakteristiky jednu výraznou prominenci – tedy jeden větný přízvuk. Nejčastěji na posledním taktu – motivací je tady především ozvláštnit nejdůležitější slovo.

SHRnutí KAPITOLY 4/2

V proudu řeči mají souhlásky tendenci vyrovnávat mezi sebou rozdíly v artikulaci a znělosti. Kapitola shrnula pravidla a typy české artikulační a znělostní asimilace. Kapitola také studenty seznámila se základními pojmy a jevy týkajícími se suprasegmentálních prostředků souvislé řeči.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (4)

Naznačte slovní a větné přízvuky ve výpovědích:

1. Zítřa se tam pojede podívat.
  2. Včera tam už nepřijeli.
  3. Byl jsem se podívat na výuku češtiny.
  4. Byl bych ti to řekl.
  5. A přejděte na druhou stranu chodníku.
-

5 MORFOLOGIE SOUČASNÉ ČEŠTINY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Morfologie (tvarosloví) je lingvistická disciplína, která zkoumá funkci slov ve výpovědích (morfologie funkční) a dále tvary slov, jejich variantnost (morfologie formální).

Morfologie formální není pro potřeby uměleckého oboru v této kapitole podrobněji rozpracována. V přílohách jsou však připojena ta skloňovací paradigmata, která mohou – zejména v psaném projevu – činit potíže.

Zde – více než u jiných lingvistických disciplín je nutno zdůraznit, že lingvista množství tvarů slov a jejich funkci „nevymýšlí“, pouze popisuje to, co se v jazyce ustálilo jako odraz řečových potřeb. Čeština je jazyk s tisíciletým vývojem v kulturních podmínkách, není tedy divu, že její tvarová rozmanitost je značná.

Kapitola přinese komplexní pohled na třídění slov do slovních druhů a seznámí s jevem zvaným slovnědruhovú transpozice.

Studující se seznámí s nezbytnou internacionální terminologií.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Morfologie funkční, morfologie formální, slovní druhy, slovnědruhovú transpozice.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly 6. 1 Charakteristika soustavy slovních druhů je poučit studenty o tom, že kvalitní, účinné texty jsou charakteristické nikoli rozsahem slovní zásoby, ale promyšlenou volbou všech výrazových prostředků, tedy i volbou druhů slov. Pozornost bude vedena i k jevům mluveného textu – zejména neúčelnému užívání nefunkčních částic.

Cílem kapitoly 6. 2. je informovat o typech slovnědruhovú transpozic.

5.1 Charakteristika soustavy slovních druhů

Soustavu slovních druhů znáte z nižších typů škol. Je třeba si uvědomit, že především odrážejí komunikační potřeby, že to není jen pouhá skupina jednotek soustředěných ve významem oddělených skupinách. Cílem tedy není slovní druhy jen poznávat, ale s rozmyslem je užívat.

Slovní druhy základní

Jsou (jak už jejich označení říká) takové skupiny slov, které jsou pro dorozumění nezbytné.

Patří sem **podstatná jména** – označují názvy osob, živočichů, rostlin, předmětů, jevů, ale i časových úseků... Často se v této souvislosti uvádí pro substantiva (mimo názvy osob, zvířat a věcí) odborné vyjádření názvy „substančně pojatých jevů“.

Mohou to být

názvy barev: modř, červeň (druh barvy se vyjadřuje přídavným jménem – modrý, červený);

názvy dějů a činností: běh, koupání, radost; názvy časových a prostorových úseků či jevů:

názvy jevů orientujících v čase a prostoru: měsíc, týden, dálka, nekonečno;

názvy vlastností a činností: pilnost, píle, mluvení, stavba

Slovním druhem základním jsou i **přídavná jména** – vyjadřují charakteristiku, často důležité rozlišení jevů označených substantivem: velký, menší, historický – dům. Přídavná jména velmi často tvoří významové jádro argumentace.

Přídavná jména jsou ale i slova odvozená od sloves – označuje se jimi vlastnost substantiva získaná v činnosti – dívka tančí – tančící dívka, kropit trávník – pokropaný trávník. Slovesná adjektiva slouží ke kondenzaci, zhuštění vyjádření.

Slovesa svými tvary označují děj a jeho vlastnosti – zařazení do časového pásma, ohraničenost, způsob (modus). Tvoří organizační a významové centrum každé výpovědi, a to i tehdy, jsou-li elidována.

Příslovce vyjadřují okolnosti děje – místní, časové, široce příčinné (tam, daleko, často, schválně)

Tyto čtyři základní skupiny slov (základní slovní druhy jsou vymezeny už ve staré řečtině.

Slovní druhy nástavbové

K těmto třem základním slovním druhům se významově vztahují slovní **druhy nástavbové**. Náhradním (jiným způsobem) označují to, co označují slovní druhy základní:

Jsou to **zájmena** – osobní, ukazovací, přivlastňovací, tázací, vztažná, neurčitá a záporná a **číslovky** (základní, řadové, druhové, násobné, souborové, druhové, numerické, skupinové... vyjadřují substančně pojaté jevy a jejich vlastnosti jako číselné hodnoty (trojice chlapců, třetina výdělku, trojnásobný zisk

Všechny výše uvedené slovní druhy (základní a nástavbové) mají schopnost být ve výpovědi větným členem.

To je hlavní důvod, proč se nazývají slovní druhy **autosémantické**. Nejenže mají svůj zřetelný význam (což je odvoditelné z označení autosémantické), ale především jejich zásadní postavení ve výpovědi z nich činí skupinu slov nezbytných.

Slovní druhy nesamostatné

Slovní druhy synsémantické tuto schopnost nemají – nemohou být samy o sobě větnými členy. Tuto skupinu tvoří:

Předložky (primární a sekundární), **spojky** (souřadící a podřadící), **částice** a **citoslovce**.

Tato slova však mají nepostradatelný význam: pomáhají výpověď konstruovat a modifikují její záměr.

Tabulka s názvy slovních druhů v češtině, ale i v mezinárodní terminologii je v Přílohách.

Slovní druhy autosémantické (základní a nástavbové) mohou být větnými členy.

5.2 Uplatnění slovních druhů v textech

Rozeznávat slovní druhy v různých typech textů (včetně textů vlastních!!!) je důležitým krokem jak k vnímání textů jiných autorů, tak k tvorbě srozumitelných, sdělných a účinných textů vlastních.

Texty s definovatelnou funkcí lze charakterizovat i z hlediska slovních druhů:

Texty odborné mají 30–40 % substantiv, zhruba 12 % adjektiv, asi 10–12 % sloves.

Texty hovorové (běžná mluva soukromého charakteru) má vyšší procento sloves, méně substantiv a adjektiv – o to více zájmen. Obsahuje také značné množství částic.

Jako příklad rozdílné distribuce slovních druhů uvádíme dva typy funkcí naprosto odlišných textů (odborných a běžně mluvených) – ostatní typy textů se v zastoupení

slovních druhů taktéž liší – podle cíle sdělení. Pravidlo, že požadavek na odbornost nese nutnost většího počtu substantiv a adjektiv, stále platí, stejně jako fakt, že běžně mluvené texty obsahují kromě nutných substantivních výrazů více sloves, částic a zájmen,

5.3 Slovnědruhov^é transpozice

Slovnědruhov^é transpozice je jedním z těch aktuálně probíhajících procesů, jež lze v jazyce pozorovat. Je produktem reálných komunikačních situací, uživatelé jazyka tak reagují na aktuální komunikační potřeby.

Slovo (aniž mění svůj tvar) se stává jiným slovním druhem – jeho odlišné (nové) slovnědruhov^é zařazení je způsobeno tím, že zastává ve větě jinou syntaktickou funkci.

Př.:

Soused Kramoliš se přimlouval: „Prosím Vás, proč byste zrovna jemu dávali pokutu, vždyť vidíte, že je to chudák, nic nemá a neudělal to úmyslně.

Úřední zápis o věci:

S ohledem na jeho sociální situaci bylo od pokutování upuštěno.

V úřední větě je příslovečné určení příčiny tento úsek textu: *s ohledem na jeho sociální situaci* (základ tohoto větného členu *je s ohledem na situaci*, kde úsek *s ohledem na je* sekundární předložka,)

5.3.1 TYPY SLOVNĚDRUHOVÝCH TRANSPOZICÍ

- a) **Substantivizace adjektiv** nastává tehdy, je-li elidován řídicí substantivní výraz a syntaktické i sémantické vlastnosti původní dvojice výrazů (*cestující lidé*) přebere zbylé adjektivum: *O všechny cestující bylo postaráno.*
Všichni Příborští povzbuzovali svůj tým. V tomto případě je popsán proces vyjádřený i graficky – velkým písmenem: občané Příbora = Příborští.
- b) **Adverbializace** – slovo vlivem opakujících se situací ustrne v některém pádu, zpravidla i s předložkou, a začne se používat především jako okolnostní sdělení: *Dívat se na horu (vzhůru) – nahoru, náhodou, bleskem..., dovnitř, kupodivu.*
- c) **Prepozicionalizace** – podobná situace jako u adverbializace, ovšem s tím podstatným rozdílem, že slovo, které se stává předložkou, není větným členem – teprve až ve spojení se slovem, které předložka řídí: *Udělala to mamince k vůli. (Tj. aby byla maminka, která prosazovala svoji vůli, spokojená.), šel kolem zahrady.*
- d) **Konjunkcionalizace**

Místo spojky *ale* může být užita sekundární spojka *zatímco*, která vedle odporovacího charakteru nese i význam srovnávací: *Mnozí se snažili zjistit příčinu, zatímco jiní rezignovali.*

e) **Interjekcionalizace**

Repertoár citoslovcí se rozšiřuje s měnicími se komunikačními potřebami. *To byla, panečku, rána! Slyšelas to? Tsss... a duše byla prázdná.*)

f) **Partikulizace**

Soubor částic se rozšiřuje ze stejného důvodu, jak bylo uvedeno u citoslovcí. K oběma neohebným slovním druhům přistupují např. substantiva v ustrnulých pádech s výraznou komunikační (kontaktní) funkcí (např. vulgarismy), ustrnulé tvary sloves (prosím, tuším).

SHRUTÍ KAPITOLY

Tématem kapitoly jsou slovní druhy. Jsou však pojaty tak, aby se jejich znalost nestala bezúčelnou mechanickou činností, ale aby si student uvědomil, že užití slovních druhů určují charakter textu – od odborného po uvolněný, soukromý, mluvený. Tohoto poznatku lze s úspěchem využít při tvorbě textů.

Slovní druhy je také nutno posuzovat podle kritéria syntakticko-funkčního, jen některé mohou být větními členy – slovní druhy autosémantické.

Slovní zásoba se rozšiřuje i slovnědruhovými transpozicemi, i jim je věnována značná část textu.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (5)

Určete slovnědruhovou platnost slova uprostřed v následujících textech (vypráno z publ. textů):

1. Talentovaný český 3D designér Rost'a Prokop se s námi s exkluzivním předstihem podělil o svou novou vizi Škody Octavia třetí generace, ovšem s motorem zastavěným **uprostřed**.
2. Snímek **Uprostřed** nicoty nabízí nekonvenční směs komedie, dramatu a teenagerovské romace.
3. Kokosové ostrovy zabírají pár kilometrů čtverečních ležících na dvou atolech, které tvoří dvacet sedm korálových ostrůvků pohozených **uprostřed** Indického oceánu.
4. Jak být za minutu učesaná podle posledních trendů? Učešte si pěšinku doprostřed. Až takhle je to snadné! Pěšinka na stranu a patka dokážou rysy v obličejí zjemnit, naopak pěšinka **uprostřed** rysy zvýrazňuje a podtrhuje.

6 GRAMATICKÉ KATEGORIE NIŽŠÍHO ŘÁDU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Text kapitoly seznámí studenty s podstatou mluvnických kategorií nižšího řádu – s jejich funkcí konstruovat výpověď a s významnými aspekty sémantickými-

Gramatickými kategoriemi nižšího řádu se rozumí:

U jmen: **pád, číslo, rod**

U sloves: **osoba, číslo, způsob, čas, rod (slovesný), vid**

Gramatické kategorie jsou popsány níže s cílem chápat je jako funkční a fungující prostředek, který všichni uživatelé češtiny vstřebají jako základní jazykové vybavení nutné k dorozumění již do 6 let věku. Základní formy u slov jádra slovní zásoby pak během života rozšiřuje na nově osvojené slovní jednotky.

Užívat mluvnické kategorie jmen a sloves pro konstrukci srozumitelných a účinných výpovědí je podmínkou úspěšné mluvené a psané komunikace.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Pád, číslo, jmenný rod;

osoba, číslo, způsob, čas, rod, vid; životnost a neživotnost maskulin, vztah slovesného času a způsobu, slovesné pasivum a jeho formy.

Typologie jazyků, jazyky slovanské, čeština mezi jazyky slovanskými.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je pochopení komunikačních funkcí mluvnických kategorií jmen a sloves. Jejich užití (zejména to příznakové, zvláštní), pomáhá specifikovat komunikační záměr v běžné komunikaci, slouží i jako charakteristika postavy v uměleckých textech

6.1 Kategorie jmenné

Cílem výkladu je podat základní informace o **funkčních vlastnostech jednotlivých pádů, o jmenném čísle a jmenném rodě.**

Student získá schopnost pohlížet na **pádovou formu** funkčně (nikoli jen mechanicky), postupně by se tato schopnost měla odrazit v dovednosti konstruovat promyšleněji psané a mluvené texty.

Číslo **jmen** (jednotné množné, dvojně), ale i kategorie singularií a pluralií tantum jsou jevy, jež odrážejí složitý vývoj komunikačních potřeb uživatelů češtiny.

Student zjistí, že **jmenný rod** slova neodráží vždy reálné (biologické vlastnosti slov označujících živé organismy). U slov neoznačujících živé organismy je konvence při ustálení jmenného rodu rozhodující. Kolísání jmen v rodech je tedy důsledkem rozdílného (zpravidla regionálního) úzu.

Cílem výkladu je podat základní informace o **funkčních vlastnostech mluvnických významů jmen a sloves**.

6.1.1 PÁD (CASUS)

Kategorie pádu umožňuje vyjádřit vztah mezi jménem a jiným výrazem ve výpovědi. Tím, že substantivum (a na něm závislé adjektivum, zájmeno nebo číslovka) může měnit tvar a účinně tak naplňovat i sémantické vlastnosti pádů, má syntax rozmanitější „stavební“ možnosti ve vyjadřování vztahů a tím i ve vyjadřování významů celých výpovědí.

Pád je ve výpovědi jevem morfologickým i syntaktickým, výsledně jevem výrazně sémantickým, významotvorným.

Jestliže je sémantika pádu naplněna bez předložky, hovoří se o pádu bezpředložkovém (prostém). V ostatních případech jde o pád předložkový. V češtině je „povinně“ předložkový jen 6. pád, 5. pád je vždy bezpředložkový, ostatní pádové formy se uskutečňují s předložkami nebo bez nich.

I nominativ – 1. pád – může mít formu předložkovou (velmi zřídka), užívají se přejaté předložky: *kontra, versus, à la*.

Pádová forma umožňuje jménům vyjadřovat větněčlenské pozice.

Jména v nominativu jsou primárně podmětem (pozor – i jméno v genitivu může být podmětem – viz kap. 6), akuzativ a dativ jsou primárně pády předmětu, doplněk bývá vyjadřován nominativem, genitivem a instrumentálem.

6.1.2 ČÍSLO (NUMERUS)

Jmenné číslo

Kategorie (jmenného) čísla podstatných jmen informuje o dvou rozlišitelných skutečnostech – buď označuje jednu jednotlivinu (vyjadřuje „jednot“), pak je **jméno v čísle jednotném** (*list*), nebo označuje více než jednu jednotlivinu (mnohost), pak je **jméno v čísle množném** (*listy*).

6.1.2.1 Duál

Ze staré češtiny se zachovalo **číslo dvojné** (duál). V současném spisovném jazyce funguje v některých pádech slov označujících některé (ne všechny) párové části živého organismu a v tvarech číslovek *dva, oba* (ve skloňování číslovek je duálové paradigma zachováno celé).

6.1.2.2 Slova *ruce, nohy, oči, uši, ramena, kolena, prsa* v genitivu a lokálu

U těchto slov se duálové tvary zachovaly ve 2. a 6. pádě (dovednost jejíh rukou, už ráno byl na nohou, klečel na kolenou, tiskla ho na prsou..., jsou variantou pravidelných plurálových tvarů: nohách, kolenech/kolenách. Slovo *prsa* (myšleno jako pomnožné substantivum) má tvary neustálené – patrně vlivem menší frekvence používání. V instrumentálu (viz níže) má pouze tvar s koncovkou *-ma*.

Tvary s duálovými formanty a tvary s pravidelnými plurálovými formanty se v dnešní češtině již významově nerozlišují, fungují často jako varianty rovnocenné. Významové rozlišení je však zřejmé z následujících příkladů: *Byl v dobrých rukou, teta se o něj starala. Byl v dobrých rukách, všichni se o něho starali.*

6.1.2.3 Koncovka *-ma* v instrumentálu

Koncovka *-ma* v instrumentálu je spisovná u slov: *ruka, noha, oko, ucho* (pokud označují části živého organismu), jejich augmentativ (slov zveličelých) *nožisko, ušisko...* a deminutiv (slov zdrobnělých) *ručička, očičko, ouško...*

Duálová koncovka *-ma* je vždy v 7. pádě číslovek *dva, oba* (ve všech rodových formách).

V případě, že je slovo duálového významu v instrumentálu slovem řídícím, mají duálové zakončení (*-ma*) všechna syntakticky závislá (shodná) slova:

Slova s duálovým skloňováním ve slovních spojeních

Pád	Výraz s řídícím slovem v neduálovém významu (plurál)	Výraz s řídícím slovem v duálovém významu
Nsg.	ty dvě (čtyři) dřevěné nohy (stolu)	ty dvě (čtyři) dívčí nohy
Gpl.	těch dvou (čtyř) dřevěných noh (stolu)	těch dvou (čtyř) dívčích nohou
Dpl.	těm dvěma (čtyřem) dřevěným nohám (stolu)	těm dvěma (čtyřem) dívčím nohám
Lpl.	(o) těch dvou (čtyřech) dřevěných nohách (stolu)	(o) těch dvou (čtyřech) dívčích nohou
Ipl.	těma dvěma (těmi čtyřmi) dřevěnými nohami (stolu)	těma dvěma (těma čtyřma) dívčíma nohama

Mluvnické číslo přídavných jmen, mnohých zájmen a číslovek lze určit až na základě shodnosti s řídicím substantivem – mají totožné mluvnické kategorie (*pěkná* děvčata – číslo množné (plurál), *pěkná* žena – číslo jednotné (singulár), *nějakým* děvčetem – číslo jednotné, *nějakým* chlapcům – číslo množné).

6.1.2.4 *Singularia tantum*

Singularia tantum (sg. *singulare tantum*) jsou slova, která tvarem jednotného čísla označují jinou skutečnost než izolovatelnou jednotlivinu.

podstatná jména hromadná – pojmenovávají tvarem jednotného čísla **soubor** více jednotlivin (*listí, žactvo, lidstvo, harampádí, zvěř*).

podstatná jména látková – pojmenovávají tvarem jednotného čísla homogenní materiál, hmotu (*káva, voda, olej, prach, žula*).

Řadí se sem i **některá abstrakta** (*spánek, nemohoucnost*) a vlastní jména (*Praha, Polsko*).

Singularia tantum nemají tvary pro číslo množné.

Poznámka: Některá *singularia tantum* se vyskytují ve vazbách, jež vyvolávají představu, že je tvarem množného čísla pojmenováno více jednotlivin – *přinesl dvě vody, prohlížel oba oleje*. Taková spojení jsou však výsledkem elipsy (výpustky). V původním tvaru výpovědi byla substantiva *voda, olej* zřetelná *singularia tantum* (*přinesl dvě sklenice vody, prohlížel oba vzorky oleje*), počitatelnost (a schopnost vyjádřit plurál) byla vlastností substantiv *sklenice* a *vzorek*.

6.1.2.5 *Pluralia tantum*

Pluralia tantum (sg. *plurale tantum*), **jména pomnožná**, jsou slova, která tvarem množného čísla označují jednotlivinu (*dveře, nůžky, Třebovice, Hradčany, prázdniny, dějiny, příušnice, kvasnice, peníze, blata, kasárna*). Nemají tvary pro číslo jednotné.

Je třeba z kontextu rozlišit, zda je slovo *plurale tantum* (*dostal jedny nové hodinky, troje nové hodinky*), nebo zda se jedná o slovo, které je schopno vytvořit obě numerální formy (*uběhla pouhá hodinka, pouhé dvě hodinky*). Vodítkem je opodstatněnost druhové číslovky a mluvnické číslo shodujícího se jmenného výrazu.

6.1.3 JMENNÝ ROD (GENUS)

Jmenný rod je vlastností

- a) všech substantiv (*lyžař, mrak, dálnice, zvěst, dítě, matiné*);

- b) dále těch slov, která jsou se substantivy v kongruenčním vztahu (shodě), tj.
- přídavných jmen: *cizí lyžař, ...potěšující zvěst, ... sousedovo dítě;*
  - zájmen: *sám lyžař, téže dálnici, našemu dítěti,*
  - některých číslovek: *třetímu matiné, nulový zisk,*
  - tvarů příčestí: *mraky se kupily, dítě je vedeno,*
  - a přechodníků: *muž (žena, dítě) nesa (nesouc) džbán);*
- c) některých číslovek neskloňujících se podle adjektivního skloňování, (*jeden, jedna, jedno; dva, oba, dvě, obě; sto, milion, patero*);
- d) dalších slov, která se skloňují podle substantivního skloňování (číslovky *sto, trojka, milion...*).

Čeština rozlišuje

- mužský rod (maskulinum, -a, N), a to životný a neživotný;
- ženský rod (femininum, -a, N);
- střední rod (neutrum, -a, N).

Jmenný rod je vlastnost slova, nikoli vlastnost pojmenovávaného jevu.

Pouze u části substantiv odpovídá mluvnický rod rodu biologickému. Jsou to slova, kde v minulosti existenčně záleželo na vymezení biologických odlišností (*medvěd, medvědice*), rodový rozdíl byl zpravidla vyjádřen i lexikálními prostředky (*kohout – slepice, beran – ovce*). Rodová forma ostatních slov nevypovídá o povaze reality (*javor, řeřicha, želva, kapesník, dům, vila...*).

Rozdíl mezi formou slova a pojmenovávanou realitou vynikne u maskulin.

Rozlišení na maskulina životná a neživotná je výsledkem srovnání pádových forem v sg.:

nominativ = akuzativ	→	maskulinum je neživotné
genitiv = akuzativ	→	maskulinum je životné

Gramatickou kategorií **životnosti** bývají opatřena maskulina pojmenovávající jevy těchto významových skupin:

(Poznámka: U mnohých níže vyjmenovaných maskulin existují obě podoby – životná i neživotná, mluvčí se rozhoduje podle kontextu, na rod substantiva ukazuje nejen pádová koncovka, ale i rod shodujícího se slova: *na obloze jsou bílí beránci – na obloze jsou bílé beránky.*)

- a) maskulina se slovotvorným formantem *-ec* a *-tel* (činitelské názvy) označující neživé entity (*ledoborec, dělenec, dělitel, činitel*);
- b) maskulina, která významově souvisejí se jmény označujícími živé jevy:
  - názvy ryb a rybích výrobků (čerství *slanečci, uzenáči, sledi*);
  - názvy mikroorganismů (s *bacili/y, mezi koráli/y, všemi mikrobi/y*);
  - názvy planet (vidět *Jupitera*);
  - substantiva ve vazbách, jimiž se hovoří o různých příjemných a člověku prospěšných činnostech (plavat *motýlka*, tančit *kozáčka*, vypít *turka*, dát si *panáka*, hrát *ferbla*, nasadit si *kulicha*) a tam, kde výrazně funguje souvislost s živou předlohou neživého významu nebo osobní vztah k jevu označenému životným maskulinem (dostat plyšového *medvídka*, koupit si *opla*).

Neživotná jsou naopak maskulina označující soubor jednotlivin, kde jednotlivinami jsou biologicky živí jedinci (*národ, lid, zástup, dobytek, skot, hmyz*).

Určete mluvnické číslo následujících substantiv.

V singulárních tvarech odlište singularia tantum, v plurálních tvarech pluralia tantum. V hraničních případech vytvořte jednoduchý odlišující kontext. V úvodu výčtu je naznačen významový okruh pojmenování.

1. DŮM – vrata, dveře, vidle, hrábě, harampádí, okna, podlahy, trámy, obklady, kamna, lustry, trámová;
2. ČASOVÉ ÚSEKY – dožínky, Velikonoce, prázdniny, šedesátiny, námluvy, Hromnice, pondělky, století;
3. HUDEBNÍ NÁSTROJE – varhany, dudy, bubny, housle, kytary, žestě, trubky, klarinety, tympány;
4. POTRAVINY A POKRMY – kvasnice, droždí, povidla, plíčky, játra, filé, karé, knedlíky, droby, rýže, otruby;
5. ŽIVOČICHOVÉ – drůbež, dobytek, zvěř, hmyz, ptactvo, hlodavci, savci, zvířectvo, skot, včelstvo.

6.2 Mluvnické kategorie sloves

Postupně se seznámíte se všemi slovesnými kategoriemi. Všimněte si, že kategorie způsobu je předřazena kategorii času. Nejdříve je třeba identifikovat kategorii způsobu a pak teprve uvažovat, zda slovesný tvar vypovídá o časovém zařazení děje.

Gramatické kategorie (mluvnické významy) sloves budou podány v tomto sledu:

Osoba (7.2.1)

Číslo (7.2.2)

Způsob (7.2.3)

Čas (7.2.4)

Rod (slovesný) (7.2.5)

Vid (7.2.6)

6.2.1 OSOBA (PERSONA)

Kategorie slovesné osoby informuje prostřednictvím tvarotvorného formantu o výrazu v pozici podmětu. Informace je dvojitá:

- a) Osobní koncovka rozlišuje mezi mluvčím (*nes-Ø-u*, 1. osoba), adresátem (*nes-e-š*, 2. osoba) a někým (něčím), kdo (*co*) je sice ve výpovědi v pozici podmětu, ale není v probíhající komunikaci řečově aktivní (*nese-Ø*, 3. osoba). Kategorie osoby je spjata s kategorií slovesného čísla. Plurálové osobní koncovky sdělují, že mluvčí, adresát nebo jiný subjekt, jehož pojmenování je ve větě podmětem, je v počtu větším než jedna (*nes-Ø-me*, *nes -e-me*, *bud-e-te nést*, *nes-Ø-ou*, *nes-Ø-ouce*).
- b) Ve složených slovesných tvarech informuje osobní koncovka pomocného slovesa o osobě a čísle, rodová koncovka příčestí (činného nebo trpného) o mluvnickém rodu substantiva v podmětu: *neslØ bych*, *jsou nesení*, *zářilo*³ (ve spojení *zářilo slunce*).

Společenské zvyklosti, tradice a jiné komunikační faktory způsobují, že tvary slovesných osob jsou užívány i jinak než v původní platnosti, jsou užívány příznakově. Jejich příznakovost má podpořit účinek výpovědi (tykání, vykání, onkání, onikání) – viz dále pojednání o čísle slovesných tvarů.

---

³ Před výkladem o složených slovesných tvarech nevyznačujeme nulový gramatický morf v indikativu préterita.

6.2.2 ČÍSLO (NUMERUS)

Kategorie čísla vyjadřuje tvarotvornými formanty množstevní charakteristiku výrazu v pozici subjektu: **Hrad byl** v uplynulé sezóně našimi odborníky několikrát **navštíven**. V každé sezóně naši **odborníci** hrad **navštěvují**.

Komunikační praxe vytvořila některá specifika při vyjadřování čísla (ve spjatosti s kategorií osoby): vykání (onkání, onikání, plurál autorský, plurál majestatikus).

Mluvnická kategorie slovesná osoba má kromě základních významů i významy specifické. Ty se v jazyce ustálily jako prostředek pro naplnění konkrétních komunikačních potřeb. Kategorie slovesná osoba se zde propojuje s kategorií čísla:

Vykání

Při tykání je slovo v podmětu (nevyjádřeném) je v čísle jednotném, sloveso, které s podmětem musí v čísle shodovat, má také formanty vyjadřující číslo jednotné:

- (1) *Koupíš* mi tu tužku?
- (2) *Budeš* se ho na to ptát?
- (3) *Přijď* brzy.
- (4) *Ptal* by ses ho na to?
- (5) *Vrátil* **bys** mu tu knihu?
- (6) *Koupila* **jsi** mu tu tužku? (*Koupilas* mu tu tužku?)

Při vykání se místo tvaru 2. os. čísla jednotného (adresát je jedinec) užívá 2. osoby čísla množného.

Koupíte mi tu tužku? *Budete* se ho na to ptát? *Koupila* **jste** mu tu tužku? *Ptal* **byste** se ho na to? *Vrátil* **byste** mu tu knihu? *Přijďte* brzy.

Někdy je skutečný adresát (jejich počet) zřejmý až z připojeného oslovení, které adresáta konkretizuje: *Budete* se ho na to ptát, *pane kolego*? *Vrátil* **byste** mu tu knihu, *pane Koláři*?

Ve složených slovesných tvarech obsahujících participium (aktivní či pasivní) naznačuje rodová koncovka participia skutečné mluvnické číslo substantiva v roli adresáta jasně: *Nešla* **byste** dál, *slečno*? *Dala* **byste** si kávu?

(Zde příklady 4, 5, 6)

Onkání, onikání

Onkání je silně příznaková forma záměny náležitého tvaru slovesné osoby a čísla: *Šla sem, malá, a neodmlouvala*. Je zastaralá, lze ji nalézt jako součást autorského záměru v uměleckých textech. Byla směřována k osobám, jimž nenáleželo vykání a jimž měla být naznačena komunikační nadřazenost mluvčího. Onikání mělo opačný účinek. Bylo donedávna živé v některých dialektech: *Náš staříček říkali, že pršet nebude*.

Onikání je obvyklý komunikační prostředek v židovských anekdotách.

Plurál autorský

Užívá se v odborných textech: *V první kapitole podáme přehled dosavadních výsledků*. Autor může mít různé důvody k užití 1. osoby čísla množného místo 1. osoby čísla jednotného: chce vtáhnout čtenářskou obec do problému, chce zůstat skromně v pozadí předávaných výsledků nebo tvrzení (odtud také označení „*plurál skromnosti*“).

Plurál majestatikus

Bývá v historických dokumentech, kde se (v souladu s tehdejší normou) zdůrazňovala mocenská velikost a nadřazenost autora: *My, Václav IV., z boží milosti král český, nařizujeme...*

6.2.3 ZPŮSOB (MODUS)

Čeština rozlišuje tři slovesné způsoby:

- **oznamovací způsob** (indikativ) – konstatování pro děj v minulosti, přítomnosti, budoucnosti;
- **podmiňovací způsob** (kondicionál) – děj je podán jako hypotetický, pravděpodobný či nepravděpodobný; rozlišují se dva tvary – přítomný a minulý, označení těchto dvou tvarů však nemusí korespondovat s časovým pásmem, v němž je děj vyjádřený slovesem v kondicionálu umístěn.
- **rozkazovací způsob** (imperativ) – děj je užíván primárně pro vyjádření direktivy – apelu, výzvy, pokynu.

Tvar imperativu nepodává informaci o čase, v němž je rozkaz (pokyn, povel) podáván. Ten dedukujeme až z kontextu.

Slovesný způsob spolu s intonací výpovědi, popř. částicemi ve výpovědi přítomnými vytváří výslednou komunikační funkci.

Ve školské praxi se v souvislosti s výukou slovesného způsobu mnohdy udržuje hrubě zjednodušené pojetí, které spojuje slovesné způsoby jen s jistým typem vět (indikativ = věta oznamovací, kondicionál = věta práci, imperativ = věta zvolací). Seznámení s pojmem *komunikační funkce výpovědi* by pomohla učinit důležitý krok ve výuce mluvnice: nadřadit funkci formě.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Doplňte tabulku (slovesný způsob v komunikačních funkcích):

Komunikační funkce (vyjádření záměru)*	Text	Druh věty (grafická forma)	Slovesný způsob
sdělení	Přišla nová zpráva.	oznamovací	
zdvořilá výzva	Otevřeš (,) prosím (,) okno?	tázací	
zdvořilá výzva	Otevřel bys okno?	tázací	
výzva (doporučení, pokyn)	At' tam ani nevolá.	oznamovací	
sdělení (podotknutí)	To abys tam ani nevolal.	oznamovací	

6.2.3.1 Indikativ a kategorie času

V této kapitole zdůrazníme **vztah** dvou slovesných kategorií *způsob* a *čas*.

Slovesa ve způsobu oznamovacím (indikativu) jsou schopna vyjádřit děj v kterémkoliv časovém pásmu na dějové ose:

slovesný způsob	minulost	přítomnost	budoucnost
indikativ	dělal jsem udělal jsem	dělám	budu dělat udělám

6.2.3.2 Kondicionál a kategorie času

Kondicionál (způsob podmiňovací) má dvě podoby – kondicionál přítomný a kondicionál minulý. Adjektiva „přítomný“ a „minulý“ však neznamenají, že příslušný slovesný tvar označuje děj probíhající v přítomnosti nebo minulosti. Pro naše účely tuto shodu ve výrazech chápeme jako homonymii (tvarovou totožnost) výrazů.

kondicionál přítomný	platnost pro „minulost“	platnost pro „přítomnost“	platnost pro „budoucnost“
koupila bych	Tenkrát bych to určitě koupila , kdybych měla peníze.		Přinesla bys mi to už zítra? To bych už raději nechtěla nikdy vidět.

kondicionál minulý	platnost pro „minulost“	platnost pro „přítomnost“	platnost pro „budoucnost“
byl by řekl	Koupila bych mu to, kdyby to byl řekl.		

Jak je z tabulek zřejmé, je tvar kondicionálu především sdělením podmíněnosti děje. Kondicionál přítomný sděluje, že se děj v minulosti mohl odehrát, kdyby byla splněna jistá podmínka.

Kondicionál minulý sděluje, že se děj v minulosti nemohl odehrát, podmínka (sdělená kondicionálem minulým nebyla splněna.

Jemný významový rozdíl mezi kondicionálovými tvary mluvčí už dnes nerozlišují, pro podmíněné děje v minulosti se používá už jen kondicionál přítomný. Kondicionál minulý ustupuje.

Kondicionál přítomný je živý ve výpovědích s komunikační funkcí výzvy, a to jako zdvořilostní prvek. Méně vhodný je již ve výpovědích konstatačního charakteru evokujících děje budoucí (*A nyní bych vám ukázala, co všechno v muzeu máme.*)

Z důvodu komunikačních se kondicionál objevuje i ve výpovědích direktivních, v radách a doporučeních: *To bych – být Vámi – nedělal, je to nebezpečné.*

6.2.3.3 Imperativ a kategorie času

Imperativ aktivní není schopen svými tvarotvornými formanty vyjádřit čas. Časové pásmo, v němž děj vyjádřený imperativem probíhá, zjistíme jen z kontextu:

Zítřka jí řeknu: „To už nedělej.“

Slyším, jak jí právě říká: „Nedělej to“.

Často jí říkával: „Nedělej to.“

6.3 Čas (tempus)

Česká slovesa jsou schopna svými tvary určitými vyjádřit na pomyslné časové ose tři pásma:

1. přítomnost **slovesným časem přítomným** (prézens, prézentu, M)
2. minulost **slovesným časem přítomným** (préteritum, préterita, N)
3. budoucnost **slovesným časem budoucím** (futurum, futura, N).

Komunikace vyžaduje, aby byl vyjádřen i tzv. čas relativní: současnost, předčasnost a následnost. Pro jejich realizaci měla čeština v minulosti příslušné slovesné tvary (aorist, imperfektum, plusquamperfektum), v dnešní češtině lze vyjadřovat relativní čas a různé odstíny průběhu děje prostředky lexikálními a gramatickými (časovými příslovci – *nejdřív, potom, slovesným videm, násobeností* – *za soumraku zněly zvony, za soumraku se rozezněly zvony, za soumraku se rozeznávaly zvony*, vedlejšími větami – *když se stmívalo, rozezněly se zvony; až se bude stmívat, rozezní se zvony*). V některých typech textů plní tuto funkci přechodníky – *pokloniv se opustil síň; ukláněje se opouštěl síň*.

Tvary slovesných časů bývají užívány příznakově – pro jiné situace, než jaké jim jsou vyhrazeny primárně.

Přítomný čas slouží i při vyjádření těch skutečností, které platí všeobecně, u nichž není nutno rozlišovat jejich platnost v časových pásmech (prézens gnómicky, dramatický, historický.)

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Co vyjadřuje budoucí čas v následujících výpovědích? *Sancho svým selským rozumem usoudil, že voda bude nedaleko. Podívej se na ten výpočet znovu. To asi nebude správně, že?*

6.4 Rod slovesný (genus verbi)

Funkce slovesného rodu

Kategorie slovesného rodu vyjadřuje vztah děje, původce (konatele) děje a předmětu děje: Rozlišuje se aktivum (slovesný rod činný) a pasivum (slovesný rod trpný).

Jsou komunikační situace, kdy není potřebné zdůrazňovat původce děje: *Zrcadlo se rozbilo. Žádost byla zamítnuta.* Pro takové případy má čeština tzv. *slovesné pasivum* (sloveso v trpném rodě).

Pozorujte následující příklady:

- (1) *Malého Kamila rodiče často chválili.*
- (2) *Letošní vína byla porotou velmi chválena.*
- (3) *Dobré zboží se chválí samo.*
- (4) *Naše zboží je všemi zákazníky chváleno.*

Př.	Děj	Původce děje	Předmět (cíl děje, činnosti)	Syntaktická platnost původce děje	Slovesný rod
(1)	chválit	rodiče	<i>Kamila</i> (4. pád)	<i>rodiče</i> – podmět	činný
(2)	chválit	porota	<i>vína</i>	<i>porotou</i> – příslovečné určení původce děje	trpný
(3)	chválit	zboží	<i>se</i> (sebe – 4. pád)	<i>zboží</i> – podmět	činný
(4)	chválit	zákazníci	<i>zboží</i>	<i>zákazníky</i> – příslovečné určení původce děje	trpný

Z příkladů (1) a (3) vyplývá:

Sloveso je v **činném rodě** tehdy, je-li slovo označující **původce děje** (*rodiče, zboží*) ve výpovědi **podmětem**.

Všimněme si blíže příkladů (2) a (4):

Původce děje je zde příslovečným určením. Provedeme-li transformaci věty tak, aby se výrazy v pozici příslovečného určení staly podmětem, změní se i slovesný rod.

(2) *Porota velmi chválila letošní vína.*

(4) *Všichni zákazníci naše zboží chválili.*

Podmět v původní konstrukci s trpným rodem se stal předmětem. Tato transformace je možná u sloves předmětových přechodných činnostních.

PRO ZÁJEMCE

Některá činnostní předmětová slovesa jsou **nepřechodná**, mají předmět v jiném pádě než v akuzativu, tedy ve 4. pádě.

Všichni spolupracovníci mu poděkovali.

Rokovali o novém způsobu práce.

Předmět, ke kterému směřuje činnost, je zde ve 3. pádě (*mu*) a v 6. pádě (*o novém způsobu práce*).

Při transformaci do trpného rodu (agens bude vysunut z pozice podmětu do pozice příslovečného určení původce děje) zůstává předmět ve 3. pádě, **nepřechází** do pozice podmětu. Vzniká bezpodmětná struktura (věta jednočlenná).

Bylo mu poděkováno všemi spolupracovníky.

O novém způsobu práce bylo rokováno.

6.4.1 FORMÁLNÍ PROSTŘEDKY K VYJÁDRĚNÍ TRPNÉHO RODU (PASIVA):

a) Opisné pasivum

Opisné pasivum je složeným slovesným tvarem, jeho jednou částí je příčestí trpné (*chválen, pokryt*) a druhou částí tvar slovesa *být*, který nese mluvnické kategorie (*byli, jsou, budou, byli bychom, budme* chváleni, pokryti).

b) Reflexivní pasivum

Reflexivní pasivum je rovněž **složený slovesný tvar**. Skládá se z určitého tvaru významového⁴ slovesa (ve všech časech a způsobech kromě imperativu) a volného zvrtného formantu *se*.

Funguje rovněž u sloves předmětových (*číst knihy, prodat auto*), ovšem jen ve 3. osobě (sg. i pl.): *Knihy tohoto autora se čtou velmi dobře. Takové auto se prodá už jen velmi těžko.*

Zvratné zájmeno *se* a gramatický morf *se*

Slovo *se* je jeden z tvarů zájmena *se* ve 4. pádě – *se, sebe*. Uplatňuje se v několikeré funkci:

1. Je součástí reflexivního pasiva: *knihy se čtou, auto se prodá;*
2. Je součástí činných tvarů zvrtné podoby sloves⁵: *obešel se bez peněz;*
3. Je součástí reflexiva tantum: *všemu se smáli, ničeho se nebáli*
4. Umístění slova *se* ve slovesných tvarech, tedy tam, kde má funkci gramatického morfu (1–3), je třeba odlišovat od situací, kdy je slovo *se* zvrtným zájmenem a plní

⁴ Ve složených slovesných tvarech nese gramatické významy sloveso pomocné (*být*). Obsah nese sloveso plnovýznamové. Složené slovesné tvary však mohou (v omezené míře) tvořit i slovesa neplnovýznamová (*byl bych chtěl ...*). V takových případech – jako připomenutí této možnosti – užíváme místo slova plnovýznamový slovo významový.

⁵ Mnohá slovesa mohou existovat jak v podobě zvrtné (*obejít se, hrát si*), tak v podobě bez zvrtného *se* (*obejít blok domů, hrát na hudební nástroj*). Je třeba odlišit je od reflexiv tantum, tedy od sloves, která mohou existovat jen ve zvrtné podobě (*smát se, bát se*).

syntaktickou funkci předmětu. Příslušnost k zájmenům lze v těchto případech vyčíst i z faktu, že může být tvarově obměňováno, což v případech 1, 2 a 3 (výše) možné není: *Každou chvíli si upravoval vázanku. Neboj se ničeho a věř si. Věř jen sobě. Otočil se směrem k nám.*

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Používají děti už v předškolním věku slovesné pasivum? Kterou formu?

6.5 Vid (aspekt, aspectus)

Slovesný vid vyjadřuje významovou složku slovesného děje. Není kategorií časovou, vid kategorií času prochází, proniká a vnáší do ní sémantický rozměr.

Slovesa nedokonavá (imperfektiva) vyjadřují děj, který je neohraničený. Neohraničenost se projevuje v kterémkoliv místě na časové ose:

dělal jsem – neohraničený děj v minulosti;

dělám – neohraničený děj v přítomnosti (+ v tzv. neaktuální přítomnosti)

budu dělat – neohraničený děj v budoucnosti.

Slovesa dokonavá (perfektiva) vyjadřují děj ohraničený.

Ohraničenost však nelze vyjádřit plynule ve všech časových pásmech:

udělal jsem – ohraničený děj v minulosti;

udělám – ohraničený děj v budoucnosti.

Dokonavost nelze vyjádřit v přítomnosti, jakmile je děj v přítomnosti ohraničen, neoznačuje už přítomnost, posunuje se do minulosti nebo budoucnosti. Budoucí čas dokonavých sloves je vyjádřen jednoduchým slovesným tvarem s přítomnými formanty: *udělám, uděláš, udělá, uděláme...*

SHRNUTÍ KAPITOLY

Mluvnické kategorie jmen jsou obrazem vnímání reality. Pád – jako jmenná kategorie – realizuje valenci slovesa (schopnost slovesa poutat k sobě další slova), podílí se významným způsobem na konstituování věty, jmenné číslo je významotvornou kategorií – singularia a pluralia tantum jsou tvarovou zvláštností, která citlivě popisuje množstevní vnímání reality. Jmenný rod je vlastností slova, nikoli pojmenovávaného jevu. Maskulina mají tvary životné a neživotné – ale oba pojmy nemusejí označovat „živost“ a „neživost“,

Sloveso je organizačním a významovým centrem české věty. Svými mluvnickými kategoriemi osoby a čísla koresponduje s podmětem, slovesným způsobem a časem sdělení nejen umísťuje na časovou osu, ale vytváří i modalitu věty, podílí se na vyznění zamýšleného záměru. Slovesa k sobě poutají závislé větné členy – zejména předmět a příslovečné určení.

Sloveso v infinitivu je součástí přísudku (musel **chodit**), může být podmětem (**zvítězit** nebylo snadné), předmětem (letos tam zakázali **stanovat**), přívlastkem (touha **vyniknout** byla silná) – srov. kap. 8.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (6)

Vyhledejte v odborné literatuře příslušné údaje k doplnění tabulky ve sloupcích *Definice*,
Příklad:

Slovesa podle vidu		Definice	Příklad
slovesa párová			sedět –sednout vzít – brát
	obouvidová		slovesa stavová:
slovesa nepárová	imperfektiva tantum		slovesa způsobová:
slovesa nepárová	perfektiva tantum	Nemají protějšek ve tvaru vidu dokonavého.	

7 ZÁKLADNÍ POZNATKY O ČESKÉ SYNTAXI

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola předkládá větnou a souvětnou syntax (skladbu) jako prostředek mluvčího/autora textu formulovat **srozumitelně a účinně svůj komunikační záměr** (mluvené sdělení s konkrétní funkcí, zprávu, repliku v rozhovoru, psaný text).

Na základní teoretická sdělení zde uvedená bude odkazováno z kapitol následujících, které se již věnují souvislým mluveným a psaným textům.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Věta, výpověď; koordinace, adordinace, dominance;

Větný člen, větné vyjádření větného členu druhy vedlejších vět. Souvětí podřadné.

Významové poměry v koordinačním vztahu. Souvětí souřadné.

Cílem kapitoly je zdůraznit nutnost respektovat základní syntaktické poznatky nejen jako normu pro tvorbu textu, ale i jako normu pro uspořádané myšlení.

Druhým cílem (rozvíjeným v dalších kapitolách) je zdůraznit sílu eliptického vyjádření – od zdůraznění elidovaného jevu, až po (nechtěné) zamlžení srozumitelnosti.

Typologie jazyků, jazyky slovanské, čeština mezi jazyky slovanskými.

CÍLE KAPITOLY

Student nesmí vidět syntaktická pravidla jako prostředek mechanické analýzy větných celků. Syntax je realizací úrovně myšlení, schopnosti usouvztažnit děje a skutečnosti, které člověka obklopují.

Cílem výkladů a úkolů je pochopit, že přesná syntax (včetně vět s výpustkami) je podmínkou úspěšného dorozumění mezi lidmi.

7.1 SYNTAKTICKÉ VZTAHY

Ve větě/výpovědi jsou mezi větnými členy vztahy souřadně (koordinační), nebo vztahy *nesouřadné* (dominační). Termín *dominační* bývá někdy označován i slovy *determinační*, popř. *subordinační*.

7.1.1 KOORDINACE

Jednotlivé složky (koordinační skupina) jsou na téže syntaktické úrovni.

Složky koordinační skupiny mezi sebou mají **významové vztahy: slučovací, stupňovací, odporovací, příčinný, důsledkový.**

Koordinačně jsou spojeny

a) větné členy téhož druhu (tedy několikanásobné) na téže syntaktické úrovni:

V knihovně měli slovníky a encyklopedie. (předmět několikanásobný, poměr slučovací)

V knihovně měli slovníky, dokonce i encyklopedie. (předmět několikanásobný, poměr stupňovací)

b) věty stejného druhu na stejné syntaktické úrovni:

- dvě věty hlavní: *Usadili se na venkově, dokonce tam začali chovat drůbež.*
(poměr stupňovací)
- b) dvě věty vedlejší téhož druhu závislé na téže větě řídící:

Až si koupíš ten dům a až si ho opravíš, přijedu se za tebou podívat.

(První dvě věty jsou příslovečné časové v poměru slučovacím)

7.1.1.1 ADORDINACE

Vyjádření pomocí adordinační skupiny pojmenovává jednu a tutéž entitu. Jednotlivé části komplexního větného členu nejsou zcela rovnocenné, v jedné části je výraz významově nadřazený (koření), v druhé části je specifikován (pepř, papriku, majoránku a oregano):

Koupil potřebné koření, pepř, papriku, majoránku a oregano, a nezapomněl ani na kmín.

Adordinační skupina (zde pepř, papriku, majoránku a oregano) se z obou stran odděluje čárkami, může být však oddělena z obou stran i pomlčkami.

Doplnění či zpřesnění může být signalizováno i jinak než jen interpunkčními znaménky, např.: tj., (tj., to je), např., například, jako např., konkrétně, zejména, totiž, tedy...

Specifickým prostředkem členění komplexního větného členu na výraz nadřazený a následující adordinační skupinu jsou závorčky. Koupil potřebné koření (pepř, papriku, majoránku a oregano) a nezapomněl ani na kmín.

V případě, že je jednou částí komplexního pojmenovávacího členu vlastní jméno, je třeba rozlišovat dvě situace:

- a) Vlastní jméno je v první části – pak je druhá část z obou stran oddělena čárkami:

Jen David, můj nejlepší přítel, mi dokázal pomoci.

Karlův most, naše významná středověká památka, prošel těžkými zkouškami.

- b) Vlastní jméno je druhé v pořadí – čárky se nepíší:

Jen můj nejlepší přítel David mi dokázal pomoci.

Naše nejvýznamnější kulturní památka Karlův most prošla těžkými zkouškami.

(V druhém příkladě způsobil pozměněný pořádek slov změnu ve větněčlenském obsazení, přísudek se shoduje s „novým“ podmětem – památka.

7.1.2 DOMINACE

Ve výpovědi/větě/souvětí funguje nejen koordinace, ale zejména dominace – vztah, kdy jeden větný člen dominuje (řídí) jiný větný člen. Člen dominovaný (řízený) svůj člen řídící rozvíjí:

SLOVESO – je řídícím členem pro:

předmět: (koupil dům, mluvil o dovolené, řekl ti to)

přísluvečné určení (místa, času, způsobu, míry, příčiny, účelu, přípustky): šel bych lesem, vrátíš se zítra, odemykal klíčem, zpíval pro radost, běžel i přes velkou bolest)
spolu se substantivem **pro doplněk**: Na prahu stál bratr celý zkoprnělý.

PODSTATNÉ JMÉNO – je řídící pro

přívlastek (shodný, neshodný): pěkná kytice, kytice kopretin

PŘÍDAVNÉ JMÉNO je řídící slovo pro

přívlastek (vznikne přívlastek postupně rozvíjející) *pěkná velká* kytice květin

předmět: dopis napsaný rukou, atlet usilující o vítězství

přísluvečné určení: pěkně omítnutý dům

Příslovce – je řídící pro

přísluvečné určení způsobu: zpíval pěkně – velmi pěkně,

7.1.2.1 Větný člen versus vedlejší věta

Větný člen může mít podobu nevětnou, nebo podobu větnou:

Často zapomíná na léky. Často zapomíná na užívání léků. Na /koho), co často zapomíná?
...na léky...na užívání léků.

Na pádovou otázku (kromě 1. pádu) + sloveso – odpovíme větným členem – zde PŘEDMĚTEM.

Jestliže se skutečnost, která je vyjádřena nevětným předmětem, vyjádří za pomoci jiného slovesa, než je ve větě hlavní, **vznikne nová věta**. Ta má stejné syntaktické vlastnosti jako původní předmět – je závislá na slovesu věty řídící. Je to jeho VĚTA PŘEDMĚTNÁ:

Často zapomíná, že musí užívat léky. **Na** (koho,) **co** často zapomíná? ...*že musí užívat léky.*

Rozlišují se tedy vedlejší věty (všimněte si podobnosti s názvy větných členů):
podmětná, přísudková, předmětná, přívlásková, příslovečná (místní, časová, způsobová, měrová, příčinná, účelová, přípustková), doplňková

7.1.3 VÝZNAMOVÉ POMĚRY

Významové poměry mohou nastat mezi těmi jednotkami, které mají navzájem koordinační (syntakticky rovnocenný) vztah:

- a) mezi několikanásobnými větnými členy
- b) mezi dvěma větami hlavními
- c) mezi dvěma vedlejšími větami závislými na téže větě řídící

NE VŽDY SE UPLATNÍ VŠECHNY MOŽNOSTI.

1. Poměr slučovací

Spojky: a, ani, nebo, anebo, či (v souvětí souřadném nemusejí být spojky hned na začátku druhé hlavní věty)

Dvojice spojkových výrazů – každý je u jednoho z členů (u jedné z vět) **jak – tak, hned – hned, jednak – jednak....**

a) **Několikanásobný podmět** v poměru slučovacím:

*Natálka **a** její maminka pojedou do Prahy.*

***Jak** Natálka, **tak** její maminka pojedou do Prahy.*

b) **Souřadně spojené věty hlavní:**

*Naučila se mnoho nových věcí **a** potkala několik zajímavých lidí.*

***Hned** se ohlížela po srnkách, **hned** zvedala oči k hejnu ptáků.*

c) **Souřadně spojené dvě věty vedlejší stejného druhu závislé na stejné (téže, společné) větě řídící.**

*Věděla, jak se dostane do města **a** jak pojedou dál tramvají.*

2. Poměr stupňovací

Spojky (spojovací výrazy): ba, ba i, ba dokonce, dokonce, Dvojice spojujících výrazů: nejen – ale, nejen – i...

*Koupila si **njen** korále, **ale i** náramek.*

***Nejenže** navštívila Paříž, **ale** zastavila se i ve Vídni.*

3. Poměr odporovací

Spojky: ale, avšak, však, leč, nýbrž, sice – ale

*Koupila si korále, náramek **ale** nechtěla. Koupila si korále, **ale** náramek nechtěla.*

4. Poměr vylučovací

Spojky: nebo, či (v poměru vylučovacím se před těmito spojkami píše čárka), **bud'** – **nebo, bud'** – **anebo**:

Několikanásobný větný člen (příslušenství určitého místa) v poměru vylučovacím

Bud' pojedeme do Vídně, **nebo** do Grazu.

Dvě hlavní věty v poměru vylučovacím:

Bud' se zastavíme ve Vídni, **nebo** budeme pokračovat až do Grazu.

5. Poměr příčinný

Vyjadřuje se jím totéž, co věrou vedlejší příčinnou, liší se jen formálně: Užívají se souřadné spojky: neboť, vždyt', totiž.

*Nechtěla už obědvat, snědla **totiž** k snídani celou buchtu.*

6. Poměr důsledkový

Spojovací výrazy: tedy, a tedy, proto, a proto, tak, a tak, tudíž.

*Rozpršelo se, **a tak** nikam nešli. Na cestu se vybavili dobře, **a proto** je nic nepřekvapilo.*

7.2 Větný ekvivalent

V textech, které jsou svým obsahem a záměrem situovány do přítomnosti, se často objevují tzv. **větné ekvivalenty**.

Jsou to výpovědi (větné celky) které postrádají organizační centrum – sloveso v určitém tvaru:

- a) Jsou emočně zbarvené výpovědi: Hospoda! Konečně!... Slunce! Nádhera.
- b) Nápis, nadpis: Slezská univerzita (nápis v průčelí budovy). Pokladna.

(Lze si „domyslet“ sloveso být – zde je pokladna)

Větné ekvivalenty je v analýze mluveného projevu odlišit od kontextových elips:

A: Jak se odsud dostanu k rektorátu?

B: Rovně a pak doprava (Bez elipsy – běžte rovně a pak doprava.)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Doplňte věty:

Zkoušel jste si někdy představit...

- a) Větným členem
- b) Vedl větou, která bude sdělovat totéž, co doplněný větný člen

Vypište přísudek doplněné věty:

Obohaťte větu nebo Vámi vytvořené souvětí dalšími větnými členy, pojmenujte je, napište, která slova (slovní druhy) byly rozvity

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola seznamuje se základními pojmy syntaxe (skladby). Podává je nejen jako jazykové jevy, ale především jako odraz přesnosti myšlení, jako odraz schopnosti autora mluveného i psaného textu vyjadřovat vztahy mezi sděleními, jež jsou obsahem komunikátu.

Vztahy jsou buď koordinační, nebo dominační. U obou je uživateli jazyka vytvořena bohatá struktura významů:

- u koordinace jsou to významové poměry mezi složkami koordinační dvojice
- u dominace druhy větných členů a druhy vedlejších (závislých) vět.

Schopnost určit způsob organizace souvětí umožní bezchybně klást interpunkční čárky.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (8)

Doplňte interpunkci:

1. Pod pojmem vyhynulý zvířecí druh si většina lidí představí dinosaury nebo trilobity avšak živočichů kteří zmizeli nebo mizí ze světa je celá dlouhá řada.
2. Musel se zamyslet protože takovou otázku vůbec nečekal a potom v klidu odpověděl.
3. Až mu budeš volat nezapomeň se ho zeptat proč tenkrát nepřišel a proč nám nedal vědět.

4. Konala se slavná svatba a jestli neumřeli žijí tam dodnes.
5. Pokosil ještě celou loučku a protože věděl že se už nevrátí nechal tam i ten starý deník který mu kdysi když byl ještě sám tolik pomohl.

8 KOMUNIKAČNÍ FUNKCE V AKTUÁLNÍCH MLUVENÝCH A PSANÝCH TEXTECH

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V textu bude podán výklad o komunikačních funkcích (záměrech) – určujícím faktoru, který spoluvytváří text.

Komunikační funkce jsou podány jako jev zastřešující termíny zažité z předchozího studia (věta oznamovací, rozkazovací, tázací).

Je zdůrazněna volnost ve výběru výrazových prostředků, jež k výstavbě výpovědi s komunikační funkcí (KF) slouží.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Věta, výpověď, komunikační funkce – asertivní, direktivní, interogativní, komisivní, permisivní a koncesivní, varovací, expresivní a satisfaktivní

Výpovědi se smíšenou KF, výpovědní forma (Vfo)

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je narušit nefunkční představu o tom, že záměr komunikace je vyjádřen druhem věty. Student získá vědomost o tom, že záměr je tvořen výrazovými prostředky – a to všech rovin, od zvukové po syntaktickou.

8.1 Průběh komunikace

Na začátku každé komunikace, která provází (sou)činnost lidí (pracovní, soukromou) stojí **záměr** – sdělit, vysvětlit, tázat se, pochválit, vyhrožovat...

Mluvčí svůj komunikační záměr realizuje verbálně, neverbálně (popř. činem).

Budeme věnovat pozornost **verbální realizaci komunikačních záměrů**. Verbální realizace probíhá tak, že mluvčí sestaví z prostředků lexikálních, morfologických a syntaktických materiálů potřebných k uskutečnění záměru.

Pochvala:

Ano

Fajn.

Výborně, děvče!

No teda, musím říct, žeš to udělal fakt dobře.

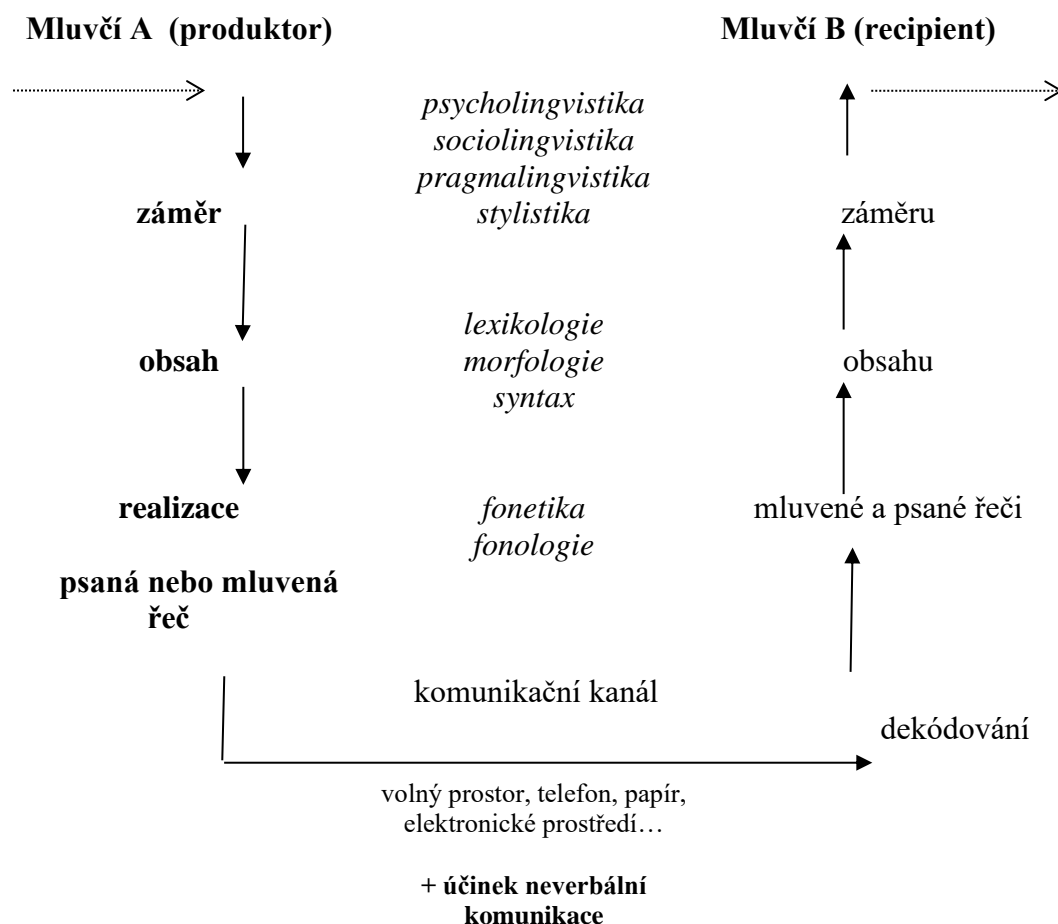

Musím Vám, kolego vyslovit uznání, vlastně přímo pochvalu, je to opravdu dobré.

Při hodnocení účinnosti obsahu výpovědí s komunikační funkcí sledujeme, jestli odpovídá situaci, **zda ovlivňuje společnou činnost komunikujících lidí**. Prostředky, rozsah, jazyková správnost – jsou zatím vedlejší. Teprve až zkoumáme, proč je komunikace úspěšná/neúspěšná, hodnotíme povahu jazykových prostředků a usuzujeme, co účinkovalo jako akcelerátor komunikace, co naopak jako brzda.

Obsah výpovědí je adresátovi předán formou mluvenou nebo psanou. Ani v době nových médií (komunikace na internetu) nenastal jiný způsob komunikace. Změny jsou jen v užití textů psaných a mluvených – oba typy vyjádření mohou fungovat jako synchronní nebo asynchronní sdělení. To může, za jistých okolností situaci komplikovat (autor očekává od jakéhokoliv komunikátu reakci, ta však nastane až tehdy, umožní-li to adresátova jiná činnost).

Mluvený a psaný projev jsou však rozdílné v rovině realizace obsahu. U mluvených projevů slouží k podpoření komunikačního záměru prostředky zvukové (viz 4. kapitola), u psaných projevů tutéž úlohu plní členicí znaménka, v komunikačních chatovacích platformách tzv. emotikony. Ty však nejsou náhradou zvukové, či dokonce neverbální složky projevu. Jsou to speciální znaky, jejichž význam musí být beze zbytku srozumitelný oběma komunikujícími stranám.

8.2 Typy komunikačních funkcí

Výše bylo sděleno, že komunikační záměry lze charakterizovat jako sémantické skupiny:

1. Asertivní (oznamovací): sdělení, oznámení, tvrzení, hlášení, klasifikace.
2. Direktivní (výzvodá): rozkaz, příkaz, prosba, pokyn, pozvání, instrukce, návod, návrh, rada, doporučení.
3. Interogativní (otázková): otázka.
4. Komisivní (závazku): slib, závazek, přísaha.
5. Permisivní a koncesivní: (dovolení, souhlasu): dovození, souhlas, rezignace a její opak, odmítnutí, nesouhlas, nedovolení.
6. Varovací: varování, výstraha, výhrůžka.
7. Expresivní a satisfaktivní: výtka, výčitka, pokárání, pochvala, uznání, poděkování, blahopřání, kondolence, omluva.
8. Deklarativní: mluvčí mění stav věcí a je k tomu kompetentní: rozsudek, jmenování, křest...

Pojmem komunikační funkce je v české lingvistice relativně nový. Do školské praxe ještě bohužel nepronikl. Žáci a studenti se učí o druzích vět, potom o tvarech slovesa, ve vyšších třídách se mají učit účinně a úspěšně komunikovat. Poznatky o tom, jak je tvořena výpověď/věta s náležitou komunikační funkcí, nedostávají.

8.3 Výpovědní forma

Výpovědní forma je postavena na prostředcích:

1. Lexikálních

Např. *návrh* (KF direktivní)⁶ lze realizovat pomocí částice: **Že** bych tam nešel?

Pro *doporučení, radu, příkaz* lze použít různě odstíněných modálních (způsobových) sloves ve složeném přísudku: **Nesmíš/musíš, měl bys...** tam jít!

⁶ Je direktivní proto, že **nutí adresáta** vyjádřit se k návrhům, adresát má vyjádřit svůj vlastní postoj.

Klíčovou úlohu samozřejmě také mají výrazy nesoucí klíčové funkce ve větě – podmět, předmět, přívlastek, příslovečné určení. Je nutno výrazy neutrální (nepříznakové) odlišovat od výrazů příznakových (zvláštních, neočekávaných) a zvážit, zda je příznakovost (profesionalismy, expresiva...) pro text v konkrétní situaci prospěšná, zda posilují jeho funkci.

2. Gramatických (zejména volba slovesných kategorií (osoba a číslo, způsob, čas), ale i pád substantiv (oslovení nominativem je familiárnější, ale i méně zdvořilé než oslovení vokativem)

Př.: a) Využití volby osoby a čísla: Při realizaci direktivy lze využít tzv. inkluzivního plurálu místo

2. os. pl. a podat návrh místo pokynu: Nechod'me tam. / Nechod'te tam.

b) Využití slovesného způsobu pro žádost nebo výzvu: Podáš mi to? Podej mi to. Podal bys mi to?

c) Využití slovesného času: Už mě nemiluje, už to tak **bude**. (futurum k vyjádření tvrzení)

3. Prozodických – koncová větná intonace, umístění intonačního centra výpovědi (slovní a větný důraz...) – viz kap. 4.

Všimněte si, že komunikační záměr se neformuluje jako věta rozkazovací, tázací..., ale jako komunikační funkce. Záměr dosáhnou toho, aby někdo např. zavřel okno (tedy VÝPOVĚĎ s komunikační funkcí VÝZVA) lze realizovat větou s jakýmkoliv znaménkem na konci.

KF lze vyjádřit explicitně – tzv. performativním slovesem (pouze však, je-li sloveso v přítomném čase): **Dovoluji** ti navštívit ho (dovolení). **Ptám** se tě, jestli s tím souhlasíš (otázka). **Táži** se Vás, pane ženichu... (otázka). **Nařizuji** vám, abyste se nevzdalovali (příkaz).

8.4 Vztah slovesných kategorií a vlastností „věty“ k typu výpovědi

Komunikační funkce (vyjádření záměru)*	Text	Druh věty (grafická forma)	Slovesný způsob
sdělení	Přišla nová zpráva.	věta s tečkou (věta oznamovací)	oznamovací
výzva	Otevřeš (,) prosím (,) okno?	věta s otazníkem (otázka/věta tázací)	oznamovací
výzva	Otevřel bys okno?	věta s otazníkem (otázka/věta tázací)	podmiňovací
doporučení	Ať raději tam ani nevolá.	věta s tečkou (věta oznamovací)	Rozkazovací (tzv. opisný)

			imperativ pro 3. osobu)
návrh/námítka	A co kdybys tam zavolaal?	věta s otazníkem (otázka/věta tázací)	podmiňovací

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola přináší téma, které studenti z nižších typů škol neznají – posuzovat výpověď (psanou či mluvenou) jako komunikační záměr.

Výpověď má vždy jistou komunikační funkci. Lingvistika rozlišuje 8 druhů komunikační funkcí: asertivní, direktivní, interogativní, komisivní, permisivní a koncesivní, varovací, expresivní a satisfaktivní, deklarativní. Každé z druhů zahrnuje typy konkrétních výpovědí, ty označujeme běžným obecným výrazem – sdělení, pokyn, rada, prosba, svolení, slib...

Konstituující prostředky jsou

- Výběr lexikálních prostředků (termíny, expresiva, modální slovesa...)
- sloveso v přísudku a jeho gramatické vlastnosti,
- přítomnost/nepřítomnost částic,
- prozodické prostředky.

Explicitně lze komunikační funkci naznačit tzv. performativním slovese, to však musí být v přítomnosti: Slibuji, že se do roka vrátím.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (9)

Požádejte kolegu, aby otevřel okno. Popište, jakými prostředky jste svůj záměr vyjádřili. Soustřeďte se na slovesný způsob přísudkového slovesa, dále na případnou smíšenost funkcí (použití otázkové formy pro výzvu), využijte částice.

Zvukovou stránku naznačte znaménkem za větou. Pamatujte, že vykřičník znamená emoce, nikoli jen výzvu, příkaz.

9 TEXT A JEHO ZÁKLADNÍ VLASTNOSTI

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola osvětlí, že pojem text je možno/nutno použít pro jakékoliv fixované sdělení, které nese význam.

Seznámí se základními pojmy, kterými je text – a zejména proces jeho vzniku charakterizován.

Po zvládnutí kapitoly by mělo být zřejmé, že každý text má svou funkci. Její realizace a účinnost nezávisí na dominantních jednotlivostech, ale je výsledkem součinnosti všech textotvorných složek. Součinnost zajišťuje autor.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Text, funkce, intencionalita, akceptabilnost, koherence, koheze. Hypertext.

Invence, kompozice, stylizace.

CÍLE KAPITOLY

Centrem sdělení je informace o genezi textu (invence, kompozice, stylizace) a jevech, které zajišťují účinnost textu. Novým poznatkem bude patrně informace o hypertextu – nelineárním textu v elektronickém prostředí.

9.1 Vznik textu

Při uvažování o vzniku textu je třeba mít na paměti, že stejnými pravidly se řídí text mluvený i psaný. Text mluvený má však často (zvláště není-li situačními podmínkami upravena jeho podoba, průběh.) rysy spontánnosti, které nedovolí některým vlastnostem textu zajistit tak jeho účinnost.

9.1.1 FÁZE VZNIKU TEXTU

9.1.1.1 *Invence*

V této fázi autor shromažďuje informace o textu, který bude v budoucnu realizovat. Dělá si stručné poznámky, učí se (i z paměti) výrazové prostředky, pomocí nichž chce o věci psát nebo diskutovat.

9.1.1.2 Kompozice

Shromážděné poznatky mají rozdílné vlastnosti, vypovídají o různých stránkách jevu. Jsou často protichůdné, ale mohou mít i jiné výrazné vlastnosti (ve vztahu k místu, čase, kauzalitě jevu...). Znalosti o jevu je nutno uspořádat, oddělit neslučitelné, propojit podobné. Vzniká-li text psaný, tvoří se v této fázi kompozice, která zajistí koherenci textu.

9.1.1.3 Stylizace

Autor mluví nebo píše se znalostí relevantních výrazových prostředků, tvoří výpovědi (věty jednoduché, souvětí, v rozhovoru i výpovědi s mluvenostními specifiky – viz příloha) tak, aby projevil znalost věci, nebo realizoval některou z funkcí textu.

V mluveném projevu slouží stylizace dílčích výpovědí charakteru společné činnosti účastníků dialogu – polemika, klidné sdělování, pracovní činnost...

9.2 Vlastnosti textu

Každý **text**, mluvený i psaný, vzniká jako součást řetězce jiných textů (jako součást kontextu). Autor textu chce adresáta informovat, směřovat v další činnosti, ovlivnit, získat od něho informace, nebo mu poskytnout estetický zážitek. Má-li text skutečně působit, jak autor zamýšlí, musí být intencionální, tj. ve všech svých složkách by měl respektovat adresáta, jeho potřeby, možnosti.

9.2.1 INTENCIONALITA

Každý text vzniká jako uskutečnění komunikačního záměru (viz kapitola 9.1), ten pak určuje povahu všech realizačních rovin textu. Výrazové prostředky i struktura textu jsou voleny s ohledem na situaci, v níž (a pro níž) vznikají. Intencionalitou se tedy rozumí vědomá zaměřenost autora na adresáta a povahu textu s cílem zajistit účinnost textu. U mluvených textů je intencionalita komunikátu ztotožňována s pojmem komunikační záměr, intence.

9.2.2 KOHERENCE

Je míněna **soudržnost** mezi tematickými (významovými) celky textu. Textová koherence je výsledek kognitivních procesů autora, jeho schopnosti uspořádat text v posloupnostech (časové, prostorové, tematické).

Uspořádání kapitoly v odborné literatuře do odstavců, z nichž první problém naznačuje, poslední sumarizuje, shrnuje; sled otázek dotazníku; sloky epické básně sledující časovou nebo kauzální linii atd.

9.2.3 KOHEZE

Kohezi se rozumí **výrazová spojitost** textu. Je cíleně budována konkrétními jazykovými prostředky:

a) Lexikálními: U odborného textu je nutno opakovat termíny, není možno synonymizovat je ve snaze „neopakovat slova“, v publicistickém nebo uměleckém textu může synonymizace stupňovat účinek textu+ nemůže však být náhodná, nepromyšlená.

Svou funkci mají i ukazovací zájmena (viz *Zájmeno týž, tentýž* v Přílohách) a jiná deiktická slova (příslovce) – mohou klíčová slova v jisté míře zastupovat a napomoci tak orientaci ve sdělení. Dobře slouží i výrazy explicitně text organizující (částice – právě, nakonec..., příslovce – nejdřív, potom).

b) Gramatickými: Autor dbá na logické užívání slovesných kategorií (osoby, času, způsobu), vyvaruje se kontaminací (křížení slovesných vazeb) a jiných nepravidelností větné stavby. Výrazným kohezním prostředkem je promyšlená stavba souvětí. Svou funkci zde plní zejména vztažná, která umožňují (kromě jiných spojovacích výrazů navazování syntakticky podřazených výpovědí. (Viz *Zájmeno jenž* v Přílohách.)

Sledujte, jakými jazykovými prostředky jsou uvozeny odstavce v následujícím odborném textu: Úvodní slova (zvýrazněná) odstavců tvoří kohezní řetězec, obsahem související výrazy, které zajišťují spojitost textu.

Člověk jako jedinec a osobnost – řeč, jazyk

V této části budeme přemýšlet o vztahu člověka jako jednotlivce, zabývajícího se nějakou profesí, majícího určité vzdělání, životní zkušenosti, podmínky, jsoucího příslušníkem určitého národa, občanem určitého státu na jedné straně a jazyka, jímž nejčastěji mluví a píše, tedy zpravidla národního jazyka na straně druhé. Nejen však to – budeme uvažovat i o vztazích jednotlivce k jiným jazykům, jichž potřebuje nebo dokonce musí v různých životních situacích užívat.

Na prvním místě stojí rozdíl...

Naproti tomu...

To vše způsobuje...

(Kořenský J., 1992, s. 42)

Promyšlená intencionalita, jí odpovídající koherence a koheze textu je vlastností nejen dobrých textů psaných, ale i mluvených, popř. sekundárně mluvených (rozhovor, reportáž, polemický dialog – zde koherenci témat zajišťuje moderátor).

Pro zájemce:

Nahlédnete-li do bohaté literatury o této problematice, zjistíte, že někteří autoři ještě zvlášť vyčleňují další vlastnosti textu:

informativnost, což je poměr mezi známými a neznámými informacemi; čím větší je poměr, tím větší je informativnost;

situačnost;

akceptabilnost, tj. zaměřenost na příjemce textu;

intertextualitu, tj. návaznost na jiné texty.

Domníváme se však, že tyto rysy lze pro naše účely shrnout pod pojem intencionalita, který pojímá všechny základní rysy komunikační situace, v níž (a pro níž) text vzniká, včetně vlastností příjemce.

9.3 Hypertext

Texty jsou zpravidla lineární, vyznačují se relativní *uzavřeností, ohraničeností*. Je pět dána prvky koherence a koheze. Promítá se sem i to, jak silně působí výsledky souvisejících komunikačních událostí – kontext.

V současné komunikační praxi se ve značné míře setkáváme s nelineárním textem. Obsah v takovém textu není uspořádán postupně (lineárně), ale respektuje rozbíhavost lidského myšlení, popř. rozbíhavost danou obsahem textu. Jsou tak uspořádány četné encyklopedie (tištěné i elektronické), ale zejména všechny texty na www stránkách. Pro tyto texty se ustálil termín hypertext. (blíže např. Höflerová, 2003).

V zásadě pro tyto texty platí, že mají různě rozsáhlý základní uzel, z něhož jsou vedeny hyperlinky k obsahům podřazeným. I elektronický hypertext má být koherentní, tedy kompozice takového textu je často explicitně uvedena v úvodu, někdy je přítomna (jako připomínka struktury textu na každé „stránce“ komplexního hypertextu.

V elektronickém textu s hyperlinkami je však často vidět, že autor nezná vlastnosti textu (tematická soudržnost, výrazová spojitost) a četnými neuváženě umístěnými hyperlinky koherenci (soudržnost) i kohezi (spojitost) textu rozrušuje. Vzniká pak otázka, zda a do jaké míry je oslabena funkce celého textu.

Do elektronického textu zasahují vlivy mimo autora (zájmy provozovatele portálu, tj reklamní texty bannerové nebo intextové), ty jsou často v rozporu s obsahem základního textu. Často lze zaznamenat etické lapsy.

Mluvená komunikace v elektronickém prostředí má taktéž hypertextovou povahu, pouze výrazový prostředek je jiný.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Žádný text (za text považujeme i sdělení vyjádřené neverbálně – obraz, graffiti, tj všechny vizuální objekty), má-li být účinný, nemůže být vytvořen zcela bez přípravy, bez rozmyslu, spontánně. Fáze vzniku (vznikání) jsou: invence – kompozice – stylizace. (Dobré

„spontánně“ vytvořené texty vznikly často na základě dlouhotrvající, často neuvědomované invence i kompozice.)

Než dojde k realizaci (stylizaci) textu, musí autor absolvovat fázi přípravy, vzdělávání, sbírá informace o tématu samém, ale i kontextu. Získané informace roztřídí, vyřadí zbytečné a seřadí podle principu vhodného pro zpracovávané téma: principu časového, regionálního, kauzálního... Teprve potom stylizuje, tvoří.

Dobře připravený text je koherentní (soudržný), tj. jednotlivé části tvoří logický propojený celek. K ověření kvality koherence textu slouží u rozsáhlejších textů víceúrovňové číselné označené kapitol a podkapitol. Při tvoření obsahu z očíslovaných kapitol vyniknou koherentní chyby. Pracovně lze očíslovat (a potom nevyužít explicitně) i odstavce. Autor si tak ověří, zda vůbec a (tedy) jaký nesou obsah.

Stylizace dobře připraveného textu vykazuje koheznost (spojitost), obsah sdělení je různými prostředky propojen s obsahem jiným:

- prostředky tvaroslovnými (zájmenem, jednotou slovesného času),
- prostředky lexikálními (opakováním termínu či klíčového slova, příslovci času a místa),
- prostředky syntaktickými (vyjádřením příčinných, účelových, podmínkových aj. vztahů).

ŘEŠENÁ ÚLOHA (10)

Posuďte funkčnost odkazů ve wikipedii.

Opava ([německy](#) *Troppau*,^[3] [polsky](#) *Opawa*, [slezsky](#) *Uopawa/Uopava*, [latinsky](#) *Opavia/Oppa via*) je [statutární město](#) v [Moravskoslezském kraji](#). Leží v [Opavské pahorkatině](#) na řece [Opavě](#) a žije zde přibližně 56 tisíc^[1] obyvatel. Původně byla centrem [Opavského knížectví](#) a v letech 1742 až 1928 hlavním městem [rakouského](#), resp. [českého Slezska](#) se zemskými úřady.

Sídli zde [Zemský archiv](#), [Slezské zemské muzeum](#), [Slezské divadlo](#) nebo [Slezská univerzita](#), významnými památkami jsou např. [konkatedrála Nanebevzetí Panny Marie](#), [kostel svatého Vojtěcha](#), radnice [Hláska](#) nebo [kaple svatého Kříže](#). Každoročně se ve městě koná festival [Bezručova Opava](#).

Do kolika odborných oblastí Vás zavedou? (Odkazy je nutno otevřít.) Je spektrum úvodních odkazů (hyperlinek) pro představení města úplné, dostatečné?

Srovnajte se stránkou [Hlavní stránka | Statutární město Opava \(opava-city.cz\)](#)

10 TYP ČINNOSTI JAKO FAKTOR DETERMINUJÍCÍ STYLOVOU OBLAST

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Text kapitoly navazuje na základní poznatky o stylistice, které si studenti přinesli ze střední školy. Rozšiřuje však spektrum „funkčních stylů“ o texty administrativní a rétorické. Hlavně však zdůrazňuje prostupnost funkcí komunikáty jednotlivých „stylů“ – novějším termínem „sfér komunikace“.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Funkční styly, text mluvený a psaný, sféry komunikace determinované typem činnosti spolukomunikantů; míšení výrazových prostředků, prolínání textů různých stylových oblastí.

CÍLE KAPITOLY

Jedním z hlavních cílů výkladů je vysvětlení vazby mezi typem textu a typem činnosti. Text nemůže mít výrazové prostředky, které autor považuje „za dobré“, musí mít takové vlastnosti, které odpovídají činnosti, pro kterou text vzniká. Činnost probíhá v určité situaci, tedy volba všech výrazových prostředků (od zvukových po syntaktické) se tomuto faktu musí přizpůsobit.

10.1 Tzv. „funkční styly“

Česká stylistika vypracovala ve 20. století teorii funkčních stylů. Závazné formulace teorie tvořící se od 30. let na půdě Pražského lingvistického kroužku byly v polovině století formulovány do teorie o stylu **hovorovém, odborném, publicistickém, uměleckém**. U každého stylu byly systematicky popsány výrazové prostředky, jež ho charakterizují.

Této teorie si vážíme jako modelu systematického přístupu k jazykovému materiálu textů. V současné době je však již překonaná, a to z těchto důvodů:

- Zabývala se téměř výhradně texty psanými, a to texty (převážně) spisovnými.
- Tzv. styl hovorový bylo obtížné vůbec identifikovat. Vedly se debaty o tom, v jakých situacích se má sledovat – jen v soukromém hovoru? Pak by to nemohl být jeden ze stylů spisovného jazyka, v soukromí jsou hojně užívány prostředky nespisovné, dříve často dialektové.

Na přelomu 80. a 90. let minulého století byl soubor čtyř stylů o další: styl **administrativní** (M. Čechová) a styl **rétorický** (J. Kraus).

V 70. letech byl podrobně popsán **styl učební** – jako součást textů odborných. (K. Hausenblas).

Na hranici mezi texty uměleckými a odbornými jsou **texty esejistické**.

10.2 Faktory konstituující text

Od 60. let 20. stoupá zájem světové i české lingvistiky o mluvené projevy. Klade se **důraz na komunikační situaci a faktory, jež ji konstituují**. Takový přístup umožnil i nový rozvoj české stylistické teorie. Tradice „rozdělení“ typů komunikace, jakýchsi „stylů“, se sice udržuje stále, **rozhodujícím pro charakteristiku textu příslušné stylové oblasti je však**

- **skutečný typ činnosti, pro kterou text vzniká**
- **převažující funkce textu**
- **způsob realizace (psaný, mluvený)**

Všechny mluvené projevy, ať již spisovné nebo nespisovné, nesou rysy tzv. mluvenostní syntaxe. Výpovědi, tj. věty jednoduché, souvětí, eliptická vyjádření různého rozsahu mají jinou skladbu (syntax) než uspořádané a promyšlené texty psané. Neznamena to však, že by byly všechny mluvené texty (ve srovnání s texty psanými) defektní. Mají však rysy, které vyplývají ze spontánnosti, s jakou jsou pronášeny, rysy, které zajišťují to, že bude mluvenému textu adresátem dobře rozuměno.

Mluvíci zajišťuje spojitost (kohezi) textu zájmeny (on, ten, takový), deiktickými příslovci (kam, kde, kudy...), opakováním výrazů, dvojitým vyjádřením téhož obsahu. Výrazným rysem mluvených projevů je přesunutí jádra výpovědi na její začátek. Obsáhlý seznam mluvenostních rysů i s příklady najdete v Příloze č. 7.

Charakter textu – jeho cíl a hlavní funkci zřetelně vymezuje typ činnosti, pro kterou text vzniká. Administrativní text nemá za úkol pobavit, či předat estetickou kvalitu, umělecký text nemá funkci direktivní.

Tabulka níže si neklade nárok na úplnost sdělení, chce jen upozornit na prostupnost textových funkcí v jednotlivých „funkčních stylech“ či lépe – v komunikačních sférách.

SHRNUTÍ KAPITOLY

FUNKCE	odborně sdělná	informační	direktivní	operativní	vysvětlovací	persvazivní (přesvědčovací)	estetická
TEXT							
odborný	X	X					(X)?
populárně-naučný	X				(X)	X	
učební	X		X	X ⁷	X	X??	
administrativní	X	X	X	X			
prostěsdělovací (?) ⁸	X	X	X	X	X	X	X?
publicistický	X	X			x ??? ⁹	X	
rétorický	X	X	X	X	X	X	X
esejistický	X					X	X
umělecký	est. ¹⁰ X	est. X			est. X	est. X	X

To, jaký bude mít text charakter, zda bude či nebude obsahovat umělecké prostředky, do jaké míry bude nasycen termíny atp. nezávisí (u dobrého textu) na libovůli autora. Každý **text má sloužit určité činnosti**, to je hlavní korektiv při výběru výrazových prostředků (od zvukových a grafických až po stylistické). Činnost může bít komunikanty, kteří se na ní podílejí, spoluvytvářena různými postupy, **texty tedy musejí mít jasně vymezenou**

⁷ Direktivní a operativní prvky v učebních textech složí cíli textu – vzdělávání (vede studující k tomu, aby obsah pochopili a osvojili si ho).

⁸ V posledních desetiletích není mezi lingvisty (stylistiky) jednotný názor na existenci „stylu prostěsdělovacího“. Na rozdíl od ostatních „sfér komunikace“ se totiž realizuje převážně těmi útvary národního jazyka, které jsou typické větším či menším množstvím nespisovných prvků (interdialekty, hovorová čeština). Není tedy „stylem“ spisovné češtiny jako ostatní „styly“ či textové sféry. Spíše než **styl (sféra) prostěsdělovací**, je popisována **mluvená řeč s určitou funkcí (informační, odborně sdělnou, učební – vysvětlovací)**.

⁹ Často se hovoří o „edukační“ funkci médií, zejména médií veřejnoprávních. „Edukace“ je však často v těsném sepětí s persvazí.

¹⁰ Zkratka *est.* signalizuje, že přítomnost jevů náležejících jiným funkcím je vždy ve službě estetické kvality uměleckého textu. Nemá tu funkci, jakou má v textu neuměleckém. (Výjimkou jsou jen jen – částečně. dokument.)

funkci, která činnost podporuje (odborně sdělnou, direktivní, přesvědčovací, vysvětlovací, estetickou...).

Teprve po zvážení těchto základních kontextových faktorů autor **vybírá výrazové prostředky** (zvukové pro text mluvený, grafické pro text psaný, dále prostředky lexikální, morfologické, syntaktické, stylistické). Rozhodne se, do jaké míry uplatní jednotlivé **slohové postupy**, zda je bude střídat (např. v reportáži), do jaké míry je doplní neverbálním sdělením.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (11)

Mnohé texty mají – posuzováno – jejich funkcí smíšený charakter. V následujícím úryvku se mísí výrazové prostředky dvou „stylů“, dvou „komunikačních sfér“:

- a) Vyhledejte výrazové prostředky textu odborného (a pojmenujte je)
- b) Vyhledejte výrazové prostředky textu administrativního (a pojmenujte je)

Výňatek ze **Zákona o vysokých školách**:

§ 50 Přijímací řízení

(1) Přijímací řízení se zahajuje doručením přihlášky ke studiu vysoké školy nebo její součástí, která uskutečňuje příslušný studijní program. V přihlášce uchazeč vždy uvede jméno, popřípadě jména, příjmení, rodné číslo, bylo-li přiděleno, a adresu místa trvalého pobytu na území České republiky, popřípadě bydliště mimo území České republiky; cizinec uvede též datum narození, pohlaví, bydliště v České republice a státní občanství.

(2) O přijetí ke studiu ve studijním programu, který uskutečňuje fakulta, rozhoduje děkan fakulty. O přijetí ke studiu ve studijním programu, který uskutečňuje vysoká škola, rozhoduje rektor.

(3) Na soukromých vysokých školách rozhoduje o přijetí ke studiu orgán určený vnitřním předpisem.

(4) Na rozhodování o přijetí ke studiu se nevztahují obecné předpisy o správním řízení.

(5) Rozhodnutí musí být vyhotoveno písemně do 30 dnů od ověření podmínek pro přijetí ke studiu, musí obsahovat odůvodnění a poučení o možnosti podat žádost o přezkoumání a musí být uchazeči doručeno do vlastních rukou. Způsob náhradního doručení stanoví vnitřní předpis. Uchazeči, jehož pobyt není znám, se doručuje vyvěšením rozhodnutí na úřední desce.

(6) Uchazeč má právo nahlédnout do všech svých materiálů, které mají význam pro rozhodnutí o jeho přijetí ke studiu.

11 SLOHOVÉ POSTUPY A ÚTVARY – JEJICH UPLATNĚNÍ V TEXTECH STYLOVÝCH OBLASTÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V kap. 11 byly vymezeny na základě funkce textu jednotlivé sféry komunikace, textové „styly“. Aby bylo dosaženo žádoucího účinku textu, aby byla splněna jeho hlavní funkce (sdělnost, informativnost, direktivnost, estetické působení atd.), postupuje se při tvorbě textu ustáleným způsobem, tzv. **slohovým postupem**.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Zpráva, oznámení, vypravování, popis, výklad, úvaha, specializované útvary publicistického textu, umělecké žánry.

Typologie jazyků, jazyky slovanské, čeština mezi jazyky slovanskými.

CÍLE KAPITOLY

Poměrně známé pojmy jsou v této kapitole představeny v poněkud pozměněné roli – jako **modifikátory výsledné funkce textu**.

11.1 Zastoupení slohových postupů a útvarů v textech

FUNKČNÍ „STYL“ (typ textu s jistou funkcí)	převažující funkce	SLOHOVÝ POSTUP	SLOHOVÝ ÚTVAR
HOVOROVÝ (???) ¹¹ sféra mluvené komunikace	prostě sdělovací v různých komunikačních sférách	vyprávěcí, popisný, informační, výkladový, úvahový	vypravování, popis, zpráva, oznámení, výklad, úvaha, polemika...
ODBORNÝ POPULÁRNĚNAUČNÝ UČEBNÍ	odborně sdělovací (popularizační,	výkladový, úvahový popisný, méně vyprávěcí	výklad, popis (úvaha) popis, výklad

¹¹ Otazníky naznačují fakt, že vyčlenit v rámci spisovné češtiny „hovorový“ či prostěsdělovací styl je téměř nemožné – při mluvené se téměř vždy používají jazykové prostředky nespisovné (interdialektové atp. – minimálně v rovině zvukové) Texty mluvené spisovně mají zpravidla zřetelnou funkci – informační, direktivní, odborněsdělnou... atd.

	operativní, direktivní, vysvětlovací)		
PUBLICISTICKÝ	informační persvazivní (zábavná?)	informační, popisný, výkladový, (úvahový, vyprávěcí)	zpráva, rozšířená zpráva, reportáž, interview, glosa, reklama, líčení, vypravování...
RÉTORICKÝ	persvazivní (přesvědčování propagace agitace)	vyprávěcí, popisný, úvahový, informační, výkladový	projev, proslov, kázání
ADMINISTRATIVNÍ	odborně sdělovací direktivní operativní	informační, výkladový, popisný	zápis z jednání, dotazník, obchodní smlouva, potvrzení, formuláře, žádanky...
UMĚLECKÝ	estetická (+ modifikovaná informační – např u životopisných románů, uměleckých dokumentů...)	vyprávěcí, popisný, úvahový, informační, výkladový	žánry poezie, prózy, dramatu, všechny podoby neslovesného umění

11.2 Vlastnosti slohových postupů

11.2.1 INFORMAČNÍ POSTUP

Je základním postupem při sdělování obsahů. Jeho charakter je různorodý – závisí na obsahu sdělení, charakteru produktora (mluvčího) i perceptora (adresáta).

Jeho obsah je často složen ze sdělení, které nejsou (nemusejí být) koherentní, umožňuje to pak autorovi měnit rozsah informačního sdělení s ohledem na adresáty, lze přeskupovat obsahy. V informaci se často vyskytuje enumerace (výčty).

Informační postup se většinou týká aktuálních činností.

Podmínkou vytváření textu informačním postupem je objektivita.

11.2.2 VYPRÁVĚCÍ POSTUP

Při vyprávěcím postupu jsou myšlenky a skutečnosti sdělovány se zřetelem na vývoj jevu v čase. Má v kulturním jazyce bohatou tradici v mluvených i psaných textech.

I když je jeho základním principem **plynutí v čase** (s variantami), je vnitřně bohatě větvený – o odvozené, doplňující či do budoucna směřované dějové linii.

Vyprávěcí postup je **výrazně subjektivní**, obsahuje sdělení o **kauzálních souvislostech** podávané skutečnosti plynoucí v čase.

Výklad postupuje **induktivně** – z konkrétních údajů a faktů ke zobecnění, k definici, nebo **deduktivně** – definice nebo obecné konstatování je dokládáno fakty, vysvětlováno, zdůvodňováno.

11.2.3 POPISNÝ POSTUP

Popisný postup má některé rysy společné s postupem informačním (objektivnost, občas enumerativnost). Neměl by však mít oslabenou koherentnost, při popisu by měla být zachována posloupnost, aby byl popisovaný jev adresátovi představen jako uspořádaný celek. Doporučuje se popisovat podle jedné (zvolené) linie v prostoru: zleva doprava, shora dolů, popř. od nejnápadnějšího jevu k jevům méně nápadným, výrazným.

Užitečnou variantou popisu (který je velmi obtížný pro svou statickosti) je popis dějový. Popisované statické jevy se přibližují krátkým sdělením o jejich užívání, vlastnostech v aktuální činnosti atd.

11.2.4 VÝKLADOVÝ POSTUP.

Výkladový postup se užívá tehdy, je-li nutno vyjádřit vnitřní uspořádanost nějakého jevu či události.

Výkladový postup tedy musí být **koherentní** – autor si musí rozmyslet, která témata (znaky) jevu podá a v jakém sledu. Text výkladu musí být **kohezní** – souvislost mezi jednotlivými sděleními musí být jasná, je třeba svazovat jednotlivá témata do souvislostí časových, příčinných, účelových.

Výkladový postu je objektivní, nese znaky nadčasovosti.

11.2.5 ÚVAHOVÝ POSTUP

Úvahový postup klade vysoké nároky jak na autora textu, tak na adresáta (perceptora).

Vyskytuje se převážně (i když ne výhradně) v textech psaných. Může být v úvodu (předmluvě) k textům odborným, bývá součástí textů řečnických. V uměleckých textech je prostředím pro vyjádření autorových myšlenek – bez nároku na vyřešení jevu v úvaze probíraného.

Pro svou věcnou neukončenost, neuzavřenost nebývá úvahový postup součástí textů informačních.

11.3 Slohové útvary

Výsledkem textování vybraným slohovým postupem je slohový útvar:

Zpráva, oznámení

Dominuje nesubjektivní stručné vyjadřování. Namísto rozvitých souvětí často i větné ekvivalenty (viz zde kap. 8) s číselnými údaji.

Vypravování – chronologické, retrospektivní (teorie rozlišuje další možnosti řazení dějů ve vypravování – posloupnost paralelní, řetězovou, roztržštěnou, mozaikovitou).

Ve výrazových prostředcích jsou dominantní slovesa a jejich rozvíjející větné členy. Významnou funkci mají prostředky zajišťující spojitost (kohezi) textu – zájmena, částice modifikující sdělení, slovesný čas – jeho odlišení zobrazující řazení dějů.

Popis – prostý, odborný (odlišný od výkladu) dějový, umělecký (s rysy subjektivitu).

Pro náležitý účinek sdělení je nutno zvýšit počet výrazů charakterizujících popisovanou entitu – tj. adjektiv a substantiv ve funkci přívlastků shodných a neshodných, podstatnou roli hrají výrazy kondenzující text – adjektiva slovesná, předložky primární i sekundární, spojovací výrazy signalizující charakter vedlejší věty, popř poměry v koordinačních syntaktických jednotkách.

Výklad – induktivní nebo deduktivní.

Výrazové prostředky odborného textu (termíny, kondenzace textu dějovými adjektivy) podřízeny funkci – postupnému vyložení, osvětlení jevu. V učebním textu je funkce vysvětlovací zesílena, přibývá množství vět příslovečných příčinných, účelových, podmínkových, časových.

V některých typech populárně naučných nebo učebních textů lze připustit přítomnost prvků popisu nebo vypravování. Mělo by se však tak dít jen v míře, která podporuje původní funkci – odborně sdělovací.

Je nežádoucí, když nad touto funkcí (vlivem příznakových, tedy pro text neobvyklých postupů) výrazně převáží např. **funkce persvazivní**.

Úvaha je slohový útvar s výraznými subjektivními rysy. Uplatní se v ní prvky popisu a vypravování, a to se všemi jejich výrazovými prostředky. Jejím úkolem není podat „řešení“ tématu, o to více by měla být koherentní, obsahy by měly být organizovány jednotčím principem (plynoucí čas, postup prostorem, klíčová osoba...). Úvaha nese často

rysy parafrázované (či předpokládané) polemiky, autor stanovuje tezi a pokračuje argumenty a protiargumenty.

Všechny typy slohových postupů a útvarů (se všemi variantami) lze použít v textu uměleckém – ten je odrazem autorovy schopnosti sdělit myšlenku (stav, pocit), jakýmikoliv účinek zajišťujícími prostředky.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola 12 systematizovala informace, které nebyly pro studenty neznámé – témata jsou předmětem výuky na středních školách.

Slohové postupy a útvary jsou uvedeny do nových souvislostí – je připomenuta jejich **prostupnost** a možnost **míšení** v některých typech textů. Tím je ovšem vyzdvížena nutnost zachovat přiměřenou stylovou (tedy formulační) „čistotu“ v textech, kde by míšení slohových postupů a útvarů rozměňovalo jejich funkci – v textu administrativním, odborném, učebním.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (12)

Vyhledejte v následujícím populárně naučném textu prvky vypravování. Vypište je a **pojmenujte**:

Tygr usurijský je vrcholovým predátorem, kromě člověka nemá přirozeného nepřítele. Ve svém teritoriu pronásleduje vlky a levharty, a má-li příležitost, zabíjí je.

Tygr usurijský žije v doupěti v jeskyni či pod vývratem stromu, odkud podniká za dne i za soumraku po pravidelných stezkách výpravy za kořistí. Tygři rádi plavou a přeplavou široké řeky nebo mořské úžiny. K vyhlédnuté kořisti se nejprve připlíží a pak jí srazí rychlým skokem. Asi z 85 % se živí jelení zvěří a divokými prasaty, loví také goral, v případě nutnosti i menší savce, jako jsou zajícovci, nepohrdne ani rybami. Příležitostně loví i medvědy, a to i plně dospělé samce. Větší kořist si tygr ukrývá a opět se k ní vrací. Je to samotář, tygři se setkávají jen při páření, jinak si své teritorium před ostatními jedinci hájí.

12 ŘEŠENÉ ÚLOHY

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (1)

Charakterizujte češtinu z hlediska genealogického, tedy z hlediska příslušnosti do jazykové rodiny a jazykové větve. Do jaké skupiny v rámci slovanských jazyků čeština patří?

Charakterizujte češtinu z hlediska typologického.

Čeština je slovanský (západoslovanský) flektivní jazyk.

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (2)

Vyhledejte v příslušné kodifikační nebo normativní příručce, zda jsou jako spisovná hodnocena

a) slova:

Brejle – ano; **psisko** – ano, je sice expresivní (augmentativum, slovo zveličelé), ale to neznamená, že je nespisovné;

akorát – slovo (příslovce) z latiny přes němčinu (akurát), alovníky je nehodnotí jako nespisovné, ekvivalent – jen, pouze – hodí se však pro komunikáty stylově nižší. [Příruční slovník a databáze lexikálního archivu \(cas.cz\)](#), [Slovník spisovného jazyka českého \(cas.cz\)](#)

Barák – ano, ze španělštiny prostřednictvím němčiny

a) tvary

dvěmi dětmi – ne; číslovky dva, oba mají duálové skloňování, v 7. pádě je koncovka -ma: dvěma dětmi. Slovo *dítě* se v jednotném čísle skloňuje podle vzoru kuře, v mn. Č. podle vzoru kost.

našimi odpověďmi – ne, slovo *odpověď* se skloňuje podle vzoru *kost*, v 7. pádě je v souhlase s tvarem vzoru *kostmi* koncovka -mi: tvar *odpověďmi*.

kupuju auto – ano, tvar *kupuje* sice stylově nižší, ale koncovka -u je spisovná, je to varianta ke koncovce -i (*kupuji*). Tvary se liší stylově (styl vyšší / styl nižší).

sed jsem si - ne, chybně je část slovesného tvaru – sed. Příčestí činné („elové“), tedy *sedl*, je nazváno právě podle sufixu -l, který ho charakterizuje. Zkrácená podoba příčestí se vyskytuje ve dvou oblastech (bez vzájemné souvislosti, jak uvádí dialektolog Jaromír Bělíč) – ve středočeských dialektech, tedy i v interdialektu obecná čeština a částečně na Ostravsku – zde patrně pod vlivem polštiny.

koupil jsi si – ano

koupil sis – ano (častější na Moravě), pomocné sloveso být (gramatický morf) se stahuje v „s“ a připojuje se za reflexivum (zvrtné, reflexivní zájmeno) si. Podobně i v situacích: Kams to dal? Tys ho neviděl? Mněs to nedal; „s“ se připíná za první přízvučné slovo ve větě.

Koupils – ano, sloveso koupit tentokrát bez reflexiva se, „s“ (viz výše) se připíná ke slovesnému tvaru (koupils to také?)

koupil si si – ne. Gramatický morf je zapsán bez počátečního j (které se nevyslovuje).

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (3)

k oboře [k?oboře]

z oka [s?oka]

máš uši [máš?uši // máš∪uši]

lov ustal [lof?ustal // lof∪ustal]

podobjí [pot?obojí // pod∪obojí]

nejudatnější [nej?udatnější // nej?udaťnější // nej∪udatnější // nej∪udaťnější]

v ústavě [f?ústavje]

zaúpět [za?úpjet // za∪úpjet]

vyudit [vi?ud'it // vi∪ud'it]

zaonačit [za?onačit // za∪onačit]

v ústí [f?úst'í]

s autem [s?autem]

pod oknem [pot?oknem // pod∪oknem]

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (4)

Naznačte slovní a větné přízvučky (//) ve výpovědích:

1. Zítra se tam // pojede // podívat.
2. Včera tam už // nepřijeli.
3. Byl jsem se // podívat // na výuku češtiny.
4. Byl bych ti to // řekl.
5. A přejděte // na druhou stranu // chodníku.

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (5)

1. Talentovaný český 3D designér Rost'a Prokop se s námi s exkluzivním předstihem podělil o svou novou vizi Škody Octavia třetí generace, ovšem s motorem zastavěným **uprostřed** (PŘÍSLOVCE).
2. Snímek **Uprostřed** nicoty nabízí nekonvenční směs komedie, dramatu a teenagerovské romance. (PŘEDLOŽKA)
3. Kokosové ostrovy zabírají pár kilometrů čtverečních ležících na dvou atolech, které tvoří dvacet sedm korálových ostrůvků pohozených uprostřed Indického oceánu. (PŘEDLOŽKA)
4. Jak být za minutu učesaná podle posledních trendů? Učešte si pěšinku doprostřed. Až takhle je to snadné! Pěšinka na stranu a patka dokážou rýsy v obličejí zjemnit, naopak pěšinka **uprostřed** rýsy zvýrazňuje a podtrhuje. (PŘÍSLOVCE)

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (6)

Vyhledejte v odborné literatuře příslušné údaje k doplnění tabulky ve sloupcích *Definice, Příklad*:

Slovesa podle vidu		Definice	Příklad
slovesa párová		nedokonavá a dokonavá slovesa tvoří dvojici	sedět –sednout vzít – brát psát napsat
slovesa nepárová	obouvidová	Slovesa plní obě funkce. Vidový rozdíl lze (ne zcela přesně) rozpoznat z kontextu. Bývají často „razantně“ opatřena předponou.	jmenovat, komunikovat (<i>najmenovat,</i> <i>vykomunikovat</i>)
slovesa nepárová	imperfektiva tantum	Nemají protějšek ve tvaru vidu dokonavého.	slovesa způsobová: muset smět, moci, mít, chtít
slovesa nepárová	perfektiva tantum	Nemají protějšek ve tvaru vidu nedokonavého.	nadchnout (se)

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (7)

text	slovesný tvar určitý	způsob (modus) indikativ imperativ kondicionál	čas (tempus) préteritum prézens futurum
<i>Mohl byste otevřít okno?</i>	mohl byste	kondicionál přítomný	-----

<i>Vůbec to neposlouchejte.</i>	neposlouchejte	imperativ	-----
<i>Dobře, nebudeme to poslouchat.</i>	nebudeme poslouchat	indikativ	futurum
<i>Ty mě neposloucháš!</i>	neposloucháš	indikativ	prézens
<i>Napišeš mi brzo?</i>	napišeš	indikativ	futurum
<i>Budeš mi psát často?</i>	budeš psát	indikativ	futurum
<i>Kup mi něco!</i>	kup	imperativ	-----
<i>Koupíš mi to?</i>	koupíš	indikativ	futurum
<i>Často kupuješ hlouposti.</i>	kupuješ	indikativ	prézens
<i>Nebudu už kupovat hlouposti.</i>	nebudu kupovat	indikativ	futurum
<i>Vybrala by sis raději ten dárek sama?</i>	vybrala by sis	kondicionál přítomný	-----

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (8)

1. Pod pojmem vyhynulý zvířecí druh si většina lidí představí dinosaury nebo trilobity, avšak živočichů, kteří zmizeli nebo mizí ze světa, je celá dlouhá řada.
2. Musel se zamyslet, protože takovou otázku vůbec nečekal, a potom v klidu odpověděl.
3. Až mu budeš volat, nezapomeň se ho zeptat, proč tenkrát nepřišel a proč nám nedal vědět.
4. Konala se slavná svatba, a jestli neumřeli žijí, tam dodnes.
5. Pokosil ještě celou loučku, a protože věděl, že se už nevrátí, nechal tam i ten starý deník, který mu kdysi, když byl ještě sám, tolik pomohl.

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (9)

Direktivní komunikační funkce – pokyn, prosba, příkaz.

	Sloveso v přísudku	Otázková výrazová výzvy	forma jako prostředek
Otevři okno!	imperativ	---	
Otevřeš okno?	indikativ	/	
Otevřeš <i>prosím</i> okno?	indikativ	---	

Otevři <i>prosím</i> okno!	imperativ	---
Otevři <i>prosím</i> okno.	imperativ	---
Otevřel bys okno?	kondicionál	/
Kdy už to okno <i>konečně</i> otevřeš?	indikativ	---
Můžeš otevřít okno?	indikativ modálního slovesa	/

Všechny výše uvedené výpovědi lze dále modifikovat částicemi (prosím, už, konečně), oslovením atd.

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (10)

Posuďte funkčnost odkazů ve wikipedii.

Opava ([německy](#) *Troppau*,^[1] [polsky](#) *Opawa*, [slezsky](#) *Uopawa/Uopava*, [latinsky](#) *Opavia/Oppa via*) je [statutární město](#) v [Moravskoslezském kraji](#). Leží v [Opavské pahorkatině](#) na řece [Opavě](#) a žije zde přibližně 56 tisíc^[1] obyvatel. Původně byla centrem [Opavského knížectví](#) a v letech 1742 až 1928 hlavním městem [rakouského](#), resp. [českého Slezska](#) se zemskými úřady.

Sídli zde [Zemský archiv](#), [Slezské zemské muzeum](#), [Slezské divadlo](#) nebo [Slezská univerzita](#), významnými památkami jsou např. [konkatedrála Nanebevzetí Panny Marie](#), [kostel svatého Vojtěcha](#), radnice [Hláška](#) nebo [kaple svatého Kříže](#). Každoročně se ve městě koná festival [Bezručova Opava](#).

Do kolika odborných oblastí Vás zavedou? (Odkazy je nutno otevřít.) Je spektrum úvodních odkazů (hyperlinek) pro představení města úplné, dostatečné? Srovnajte se stránkou [Hlavní stránka | Statutární město Opava \(opava-city.cz\)](#)

Při hodnocení je třeba vzít v úvahu všechny (konstantní vlastnosti textu: informačnost, funkčnost, podíl na typu činnosti, adresnost, akceptabilitu).

Řešení je individuální – všechna řešení však by měl spojovat fakt, že stránka ve wikipedii je zaměřena výhradně kulturněhistoricky (jazyky spojené s názvem města, charakteristika stavebních památek).

Městský portál je tematicky široký – naprosto v souladu s předpokládanou růzností potenciálních adresátů.

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (11)

- Vyhledejte výrazové prostředky textu odborného (a pojmenujte je)
- Vyhledejte výrazové prostředky textu administrativního (a pojmenujte je)

Výňatek ze **Zákona o vysokých školách:**

§ 50 **Přijímací řízení**

(1) Přijímací řízení se zahajuje doručením přihlášky ke studiu vysoké školy nebo její součástí, která uskutečňuje příslušný studijní program. V přihlášce uchazeč vždy uvede jméno, popřípadě jména, příjmení, rodné číslo, bylo-li přiděleno, a adresu místa trvalého pobytu na území České republiky, popřípadě bydliště mimo území České republiky; cizinec uvede též datum narození, pohlaví, bydliště v České republice a státní občanství.

(2) O přijetí ke studiu ve studijním programu, který uskutečňuje fakulta, rozhoduje děkan fakulty. O přijetí ke studiu ve studijním programu, který uskutečňuje vysoká škola, rozhoduje rektor.

(3) Na soukromých vysokých školách rozhoduje o přijetí ke studiu orgán určený vnitřním předpisem.

(4) Na rozhodování o přijetí ke studiu se nevztahují obecné předpisy o správním řízení.

(5) Rozhodnutí musí být vyhotoveno písemně do 30 dnů od ověření podmínek pro přijetí ke studiu, musí obsahovat odůvodnění a poučení o možnosti podat žádost o přezkoumání a musí být uchazeči doručeno do vlastních rukou. Způsob náhradního doručení stanoví vnitřní předpis. Uchazeči, jehož pobyt není znám, se doručuje vyvěšením rozhodnutí na úřední desce.

(6) Uchazeč má právo nahlédnout do všech svých materiálů, které mají význam pro rozhodnutí o jeho přijetí ke studiu.

Výrazové prostředky textu odborného (funkce odborně sdělná):

- a) Lexikální: termíny (nesmějí být v odborném textu synonymizovány, i kdyby se měly často opakovat): přijímací řízení (pozn.: termínem není výraz přijímací zkouška!), studijní program, státní občanství, rozhodnutí, vysoká škola, rektor, uchazeč
- b) Gramatické prostředky – morfologické: slovesné pasivum (zahajuje se, bylo přiděleno, být vyhotoveno atd., nepříznačový přítomný čas sloves; syntaktické: přesná formulace sdělení bez nadbytečných větných členů, bohatě rozvitá větná stavba – ale jen tam, kde je to nutné pro přesnost a úplnost sdělení (např. v části (1)).
- a) Stylistické – explicitně vyjádřené horizontální členění textu (číslo paragrafu, číslování odstavců)

Prostředky textu administrativního – funkce direktivní a operativní:

Řízení zahajuje uchazeč (podáním přihlášky), děkan, rektor rozhodují, způsob doručení rozhodnutí, varianty při nedoručení do vlastních rukou..., uchazeč má právo...

Výrazové prostředky: lexikální: podstatná jména slovesná kondenzující text (přijetí, doručení, rozhodování, rozhodnutí...) morfologické – opět slovesné pasivum a jednota slovesného času (přezentum).

Převažuje direktivní funkce směrem k vysoké škole a jejím orgánům.

Operativní funkce směrem k uchazeči posílena: uchazeč má právo...

ŘEŠENÍ KONTROLNÍ OTÁZKY (12)

Vyhledejte v následujícím populárně naučném textu prvky vypravování. Vypište je a **pojmenujte**:

Tygr ussurijský je vrcholovým predátorem, kromě člověka nemá přirozeného nepřítele. Ve svém teritoriu pronásleduje vlky a levharty, a má-li příležitost, zabíjí je.

Tygr ussurijský žije v doupěti v jeskyni či pod vývratem stromu, odkud podniká za dne i za soumraku po pravidelných stezkách výpravy za kořisti. Tygři rádi plavou a přeplavou široké řeky nebo mořské úžiny. K vyhlédnuté kořisti se nejprve připlíží a pak jí srazí rychlým skokem. Asi z 85 % se živí jelení zvěří a divokými prasaty, loví také goraly, v případě nutnosti i menší savce, jako jsou zajícovci, nepohrdne ani rybami. Příležitostně loví i medvědy, a to i plně dospělé samce. Větší kořist si tygr ukrývá a opět se k ní vrací. Je to samotář, tygři se setkávají jen při páření, jinak si své teritorium před ostatními jedinci hájí.

- Sled popisných sdělení je řazen chronologicky, jako by byl vylíčen den vyplněný lovem – blíží se stezkami i vodou, plíží se ke kořisti, srazí ji, ukryje ji, vrací se k ní.
- V úseku *Tygři rádi plavou a přeplavou široké řeky nebo mořské úžiny. K vyhlédnuté kořisti se nejprve připlíží a pak jí srazí rychlým skokem.* je posloupnost dějů důsledná (nejprve – pak)
- Text obsahuje expresiva: rádi (plavou), nepohrdne (rybami), je samotář.

13 PŘÍLOHY

13.1 Slovní druhy

Český termín v pl.	Mezinárodní termín v sg.	Mezinárodní termín v pl.	Slovo / slovní druh		
			Podle formálního kritéria	Podle obsahově-sémant. kritéria	Podle syntakticko-funkčního kritéria
podstatná jména	substantivum, -a, N	substantiva, -Ø, N	ohebné	základní	autosémantické
přídavná jména	adjektivum, -a, N	adjektiva, -Ø, N	ohebné	základní	autosémantické
zájmena	pronomen, pronomina, N	pronomina, -Ø, N	ohebné	nástavbový	autosémantické
číslovky	numerales, -e, N	numeralia, numeralií, N	ohebné	nástavbový	autosémantické
slovesa	verbum, -a, N	verba, -Ø, N	ohebné	základní	autosémantické
příslovce	adverbium, adverbia, N	adverbia, -í, N	neohebné	základní	autosémantické
předložky	prepozice, -e, F	prepozice, -í, F	neohebné	nesamostatný	syntaktické
spojky	konjunkce, -e, F	konjunkce, í, F	neohebné	nesamostatný	syntaktické
částice	partikule, -e, F	partikule, -í, F	neohebné	nesamostatný	syntaktické
citoslovce	interjekce, -e, N	interjekce, -í, N	neohebné	nástavbový (specifický)	(syntaktické./ autosém.)

13.2 Zájmeno *jenž*

(Sledujte analogii se zájmenem *on*.)

Rod	Mužský		Ženský		Střední	
	Jednotné číslo					
N	on	jenž	ona	jež	ono	jež
G	jeho, ho, jej	jehož	jí	jíž	jeho, ho, jej	jehož
D	jemu, mu	jemuž	jí	jíž	jemu, mu	jemuž
A živ.	jeho, jej, ho, -ň	jehož, ježž	jí	jíž	ho, jej, je	jež
neživ.	jej, ho	ježž				
L	(o) něm	(o) němž	(o) ní	(o) níž	(o) něm	(o) němž
I	jím	jímž	jí	jíž	jím	jímž
	Množné číslo					
N živ.	oni	již	ony	jež	ona	jež
neživ.	ony	jež				
G	jich	jichž	jich	jichž	jich	jichž
D	jim	jimž	jim	jimž	jim	jimž
A živ. i neživ.	je	jež	je	jež	je	jež
L	(o) nich	(o) nichž	(o) nich	(o) nichž	(o) nich	(o) nichž
I	jimi	jimiž	jimi	jimiž	jimi	jimiž

13.3 Zájmeno týž/tentýž

Zájmeno týž/tentýž

Rod	Mužský	Ženský	Střední
	Jednotné číslo		
N živ. i neživ.	týž/tentýž	táž/tatáž	totěž
G	téhož	téže	téhož
D	témuž	téže	témuž
A živ.	téhož	touž/tutéž	totěž
neživ.	týž/tentýž		
L	(o) témž(e)/tomtěž	(o) téže	(o) témž(e)/tomtěž
I	týmž/tímtěž	touž/toutěž	týmž/tímtěž
	Množné číslo		
N živ.	tíž/titíž	tytéž	táž/tatáž
neživ.	tytéž		
G	týchž	týchž	týchž
D	týmž	týmž	týmž
A	tytéž	tytéž	táž/tatáž
L	(o) týchž	(o) týchž	(o) týchž
I	týmiž	týmiž	týmiž
		<i>(týmaž rukama, nohama, očima, ušima)</i>	

13.4 Duálové tvary číslovek *dva, oba*

Číslovka *dva* (dvě), *oba* (obě)

pád	číslovky
1.	dva, dvě, oba, obě
2.	dvou, obou
3.	dvěma, oběma
4.	dva, dvě, oba, obě
6.	(o) dvou, obou
7.	dvěma, oběma

13.5 Slova s duálovým skloňováním

Tvary slov s duálovým skloňováním

Pád	Duálové tvary slov
Nsg.	koleno, rameno, ruka, noha, prsa, oko, ucho, dvě, obě
Gpl.	kolenou, ramenou, rukou, nohou, prsou, očí, uší, dvou, obou
Dpl.	kolenům, ramenům, rukám, nohám, očím, uším, dvěma, oběma
A, Vpl.	kolena, ramena, ruce, nohy, prsa, oči, uši, dvě, obě
Lpl.	(o) kolenou, ramenou, rukou, nohou, prsou, očích, uších, dvou, obou
Ipl.	koleny, rameny, rukama, nohama, očima, ušima, dvěma, oběma

13.6 Skloňování kombinovaných číslovkových výrazů

Skloňuje se číslovka, jméno počítané věci je stále ve Gpl.		
N	dva tisíce tři sta dvacet	korun
G	dvou tisíc tři set dvaceti	korun
D	dvěma tisícům třem stům dvaceti	korun
A	dva tisíce tři sta dvacet	korun
L	(o) dvou tisících třech stech dvaceti	korun
I	dvěma tisíci třemi sty dvaceti	korun
Číslovka i jméno počítané věci se skloňují shodně (kromě N a A)		
N	dva tisíce tři sta dvacet	korun
G	dvou tisíc tři set dvaceti	korun
D	dvěma tisícům třem stům dvaceti	korunám
A	dva tisíce tři sta dvacet	korun
L	(o) dvou tisících třech stech dvaceti	korunách
I	dvěma tisíci třemi sty dvaceti	korunami
Číslovka v řádu „sto“ se neskloňuje, jméno počítané věci se skloňuje		
N	dva tisíce tři sta dvacet	korun
G	dvou tisíc tři sta dvaceti	korun
D	dvěma tisícům tři sta dvaceti	korunám
A	dva tisíce tři sta dvacet	korun
L	(o) dvou tisících tři sta dvaceti	korunách
I	dvěma tisíci tři sta dvaceti	korunami

13.7 Některé jazykové jevy komunikátů s rysy mluvenosti (spontánnosti) – mluvenostní syntax

Níže vypsány jevy nelze charakterizovat jako projevy nespisovnosti – jsou to specifika mluveného projevu.

Nejsou sem zahrnuty (nepatří sem) chyby v syntaktické výstavbě výpovědi – anakolut, zeugma, atrakce, kontaminace.

1. Užívání zájmen (osobních, frekventovaných ukazovacích)

A on hned, že věděl, že to tak bude ...

Ukažte mi takový ten proužek tam vzadu...

2. Přesouvání jádra výpovědi na začátek výpovědního celku

Tašky padaly ze střech, no hrůza...

Kávu mu nabízela, ale on že ne...

3. Eliptičnost výpovědi (elipsy situační, kontextové)

Co si dáte? Co obvykle?

K 1: Nevím, neměli byste tam zajít?

K 2: My nechceme.

Beru na vědomí. Uzdravte se.

4. Dvojití vyjádření téhož členu

Mám na něho svůj názor, na toho chlápka.

5. Dodatečné zpřesňování

Proč to nedodělali, když to věděli, že, ... dost dopředu...

6. Spojování výpovědí polysémními spojovacími výrazy

(Příklady jsou na hovorové užití vtažného zájmena *co*, jež pravidelně nahrazuje zájmeno *který*.)

My, co jsme tam byli...

My hoši, co spolu mluvíme...

Chut', co Vás dostane.

7. Několikerá platnost užitého kontaktního výrazu (zde výraz „no“)

No teda! (podtrhuje emocionálnost)

... no, já nevím ... (pomáhá vyjadřovat nejistotu)

No, řekni to přece ... (pomáhá zesilovat apel)

8. Významově nevyhraněné výrazy

teda, jaksí, třeba, jako... (zpravidla jsou signálem nevyslovené, neformulované změny modality výpovědi)

9. Modelové syntaktické konstrukce (podléhající „módním trendům“)

Jde o to, že..., je to o ..., přišlo mi ...

10. Křížení syntaktických větných perspektiv

Východiska:

Dejte mi látku na **letní šaty**.

Potřebuju, **aby se to dobře nosilo**.

Reálná výpověď:

No, na takový letní, aby se to dobře nosilo.

11. Paralelnost syntaktických konstrukcí mluvčího a adresáta (rozdíly v paralingv. charakteristikách)

K 1: *S Blažkem je to hnusný!*

K 2: *S Blažkem je to hnusný?*

(Rozhovor matky s dcerou o učiteli.)

12. Větné konstrukce s nejasným sémantickým vztahem

No a prej to Haničce vyzkoušela a teď zkoušela, zkoušela a ono to nepadlo.

13. Nenoremnost v rovině zvukové (grafické), lexikální, morfologické jako deklarace neoficiálnosti (popř. s jinými funkcemi – jako vyjádření kooperace s ostatními komunikanty...)

14. Lexikum charakterizující (deklarující) příslušnost k sociální (profesní) skupině *super, hnusný, vychytávka, ajiák ...*

15. Opravy

- výslovnostní
Nechtěl to vysloo ... vysloVOvovat tak přehnaně...
- gramatických kategorií jmen a zájmen (souvisí se změnou větné perspektivy)
- opravy slovesného způsobu (*Napište ... mohla byste mi napsat tu adresu?*)

Literatura:

MÜLLEROVÁ, O. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia, 1994

Zdroje ukázek:

Materiál z výše uvedené publikace + archiv vyučující + ČNK (český národní korpus).

SHRNUTÍ STUDIJNÍHO TEXTU

Studijní text *Současný český jazyk* slouží studentům oboru Audiovizuální tvorba. Profil absolventa tohoto oboru zdůrazňuje i schopnost pracovat tvůrčím způsobem s psaným a mluveným textem. Je proto nezbytné seznámit se s vybranými jevy jazyka a řeči, aby se vyloučila náhodnost, nekompetentnost, neodůvodněná subjektivita při práci s texty různé funkce, rozsahu a typu.

Důraz je položen

1. Na znalosti a dovednosti z oblasti mluveného textu (základy spisovné výslovnosti a členění mluveného textu);
2. na funkčnost slovních tvarů a jejich komunikační uplatnění
3. na schopnost posoudit funkčnost stylistického útvaru v souvislosti s typem činnosti, pro niž je pořizován.

Cílem úkolů zařazených v učebním textu nejen procvičuje probíraný obsah, ale přivádí studenta k dalším informačním zdrojům, které by se měly stát samozřejmou oporou v jeho pozdější profesionální práci s textem.

LITERATURA

ČERNÁ, A. aj. *Na co se nás často ptáte*. Praha: Scientia, 2002.

ČMEJRKOVÁ, S. – DANĚŠ, F. – SVĚTLÁ, J. *Jak napsat odborný text*. Voznice: Leda, 1999.

Elektronické slovníky a zdroje ÚJČ.

Dostupné z: [Internetová jazyková příručka - Ústav pro jazyk český \(avcr.cz\)](http://www.avcr.cz)

HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. *Česká mluvnice*. Praha: SPN, 1988.

HOFFMANNOVÁ, Jana, Jiří HOMOLÁČ, Eliška CHVALOVSKÁ, Lucie JÍLKOVÁ, KADERKA, Petr, MAREŠ, Petr, MRÁZKOVÁ, Kamila. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016.

HÖFLEROVÁ, E. *Průvodce tvaroslovím současné češtiny*. b. m. Vade mecum bohemiae, 2019.

LOTKO, E. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, 2000.

KLEIN, Z. *Atlas sémantických gest*. Praha: HZ Editio, 1998.

KOŘENSKÝ Jan. *Komunikace a čeština*, H & H 1992.

MÜLLEROVÁ, O. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia, 1994.
Pravidla českého pravopisu: školní vydání včetně Dodatku. Praha: Fortuna, 1999.

(V textové části *Pravidel* naleznete užitečné výklady – např. k interpunkci.)

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 1994, 2001.

SVOZILOVÁ, N. *Jak dnes píšeme / mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. Praha: H & H, 2003.

SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. *Slovesa pro praxi: valenční slovník nejčastějších českých sloves*. Praha: Academia, 1997.

SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha: Academia, 2005.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

	Čas potřebný ke studiu		Cíle kapitoly
	Klíčová slova		Nezapomeňte na odpočinek
	Průvodce studiem		Průvodce textem
	Rychlý náhled		Shrnutí
	Tutoriály		Definice
	K zapamatování		Případová studie
	Řešená úloha		Věta
	Kontrolní otázka		Korespondenční úkol
	Odpovědi		Otázky
	Samostatný úkol		Další zdroje
	Pro zájemce		Úkol k zamyšlení

Pozn. Tuto část dokumentu nedoporučujeme upravovat, aby byla zachována správná funkčnost vložených maker. Tento poslední oddíl může být zamknut v MS Word 2010 prostřednictvím menu Revize/Omezit úpravy.

Takto je rovněž omezena možnost měnit například styly v dokumentu. Pro jejich úpravu nebo přidávání či odebrání je opět nutné omezení úprav zrušit. Zámek není chráněn heslem.

Název: Současný český jazyk

Autor: **doc. PhDr. Eva Höflerová, Ph.D., Mgr. Monika Horskáková**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: [Klikněte sem a zadejte text.](#)

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.